

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta sociálních věd
Institut mezinárodních studií

Richard Záborský

**Šoková terapie a privatizace jako základy
ruské transformace**

Bakalářská práce

Praha 2010

Autor práce: **Richard Zábranský**

Vedoucí práce: **PhDr. Bohuslav Litera, CSc.**

Oponent práce: **Mgr. Karel Svoboda**

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Bibliografický záznam

ZÁBRANSKÝ, Richard. *Šoková terapie a privatizace jako základy ruské transformace*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2010. 40 s. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Bohuslav Litera, CSc.

Annotation

In my bachelor thesis on the Shock therapy and the privatization as bases of Russian transformation, I have examined factors which influenced an implementation of economic reforms after a collapse of the Soviet Union. The paper puts emphasis on economic and politic issues during the years 1992 and 1993. Since the beginning of 1992, Yeltsin and his reform team were introducing reforms which were supposed to transform a planned economy into a market economy. However, there were many obstacles on the road to the market economy. Russia had to face a hyperinflation triggered by a liberalisation of prices in January 1992. Besides, there was an ongoing conflict between the president and the Supreme Soviet firstly over a form of reforms and afterwards over a state power. The reforms were planned to shorten a period of the transformation. Thus the shock therapy is usually regarded as a breaking point of the 90'S.

Anotace

Ve své bakalářské práci na téma Šoková terapie a privatizace jako základy ruské transformace jsem se zabýval faktory, které ovlivnily implementaci ekonomických reforem, jenž byly realizovány po rozpadu Sovětské svazu. V práci se klade důraz na ekonomickou a politickou problematiku během let 1992 a 1993. Od začátku roku 1992 Jelcin a jeho reformní tým zaváděli reformy, které měly transformovat dosavadní plánovanou ekonomiku na tržní. Ovšem cesta k tržní ekonomice byla plná překážek. Rusko muselo čelo hyperinflaci, jenž byla odstartována liberalizací cen v lednu 1992. Mimoto zde probíhal konflikt mezi prezidentem a Nejvyšším sovětem nejdříve o podobu reforem a následně o samotnou státní moc. Reformy byly naplánované tak, aby zkrátily období transformace. Šoková terapie bývá obvykle považována za zlomový moment 90. let.

Klíčová slova

Rusko, transformace, privatizace, reformy, Gajdar

Keywords

Russia, transformation, privatisation, reforms, Gaidar

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 19. května 2010

Richard Zábranský

Obsah

Úvod.....	6
1. SSSR v tíživé ekonomické situaci a nezbytnost reformem.....	9
2. Gajdar a šoková terapie.....	10
2.1. Nástup inflace.....	10
2.2. Reformy se zadržely.....	13
2.3. Situace v zahraničním obchodu.....	14
2.4. Boris Berezovskij a jeho využití Gajdarových reformem.....	15
3. Privatizace.....	16
3.1. Cesta k privatizaci.....	16
3.2. Předpoklad reformátorů.....	17
3.3. Malá privatizace.....	18
3.4. Různé přístupy k velké privatizaci.....	20
3.5. Kuponové fondy.....	21
3.6. Aukce.....	23
4. Reakce centrální banky.....	25
5. Hodnocení šokové terapie.....	27
6. Politický kontext reformem.....	29
6.1. Z parlamentu se stává nepřítel.....	29
6.2. Počátek boje s reformisty.....	30
6.3. Reformní tým pod tlakem.....	32
6.4. Cesta k referendu 1993.....	34
6.5. Silové ukončení konfliktu.....	37
Závěr.....	39
Resumé.....	42
Seznam grafů a tabulek.....	44
Použitá literatura.....	44

Úvod

Rusko se na začátku 90. let diametrálně lišilo od kapitalistické části Evropy. Tato výjimečnost byla umocněna sedmdesátiletým obdobím komunismu, který se radikálně vymezoval vůči kapitalismu. V zápase mezi těmito dvěma doktrínami zvítězil kapitalismus, jenž si našel cestu do Ruska skrze reformy provedené v první polovině 90. let. Zlom mezi komunismem a nástupem kapitalismu se sice může zdát rázný, ale změna v uvažování sovětských vůdců ve vztahu k ekonomice se neuskutečnila ze dne na den. Jednalo se o postupný vývoj, který získal nový rozměr během Gorbačovovy éry. Pro Michaila Gorbačova byl komunismus stále základem státního zřízení, ovšem došlo k přehodnocení několika fundamentálních zásad, kdy bylo v určité míře povoleno podnikání, a ke konci Gorbačovovy vlády se dokonce začal připravovat program privatizace. Následně se transformace ruského hospodářství stala základním kamenem nové vládnoucí garnitury. Nová politická linie sice navenek deklarovala zájem o každodenní záležitosti lidí, ale skutečnost neměla daleko k populistickým slibům. Na druhou stranu není možné vinit jen vládnoucí kruhy a celou problematiku transformace je nutné zkoumat s ohledem na řadu konsekvencí. Velmi problematické je zhodnocení nekonceptnosti a špatného načasování reform, což mnozí autoři pokládají pouze za chybu reformátorů, kteří tak nepřímou přispěli k rozkradení státního majetku.

Je však zcela jasné, že bolestivé reformy jako zrušení plánovaného hospodářství a privatizace musely být provedeny, pokud se Rusko mělo rychle transformovat v tržní ekonomiku. Liberální reformy probíhaly na pozadí politického boje mezi legislativou a exekutivou, což mělo dopad na složení vlády i vývoj reform. Proto považuji za nezbytné zabývat se sporem mezi parlamentem a prezidentem.

Toto téma své bakalářské práce jsem si zvolil především z důvodu, že autoři zabývající se šokovou terapií (především liberalizací cen a obchodu a privatizací) popisovali výhradně jen ekonomickou podstatu nebo jen politické pozadí reform. Myslím však, že při hodnocení šokové terapie je nutné analyzovat ekonomické a politické aspekty, které fungovaly jako spojité nádoby.

V bakalářské práci zkoumám průběh a politické pozadí šokové terapie v letech 1992 a 1993. Hlavním cílem této práce je potvrdit, nebo vyvrátit následující hypotézu: Liberální reformy byly naplánované tak, aby se zkrátila doba tranzitu ekonomiky

z plánované na tržní. Přičemž komplikace, které provázely aplikaci reformem, byly ovlivněny neexistencí širšího plánu, zděděnými ekonomickými problémy po Sovětském svazu, slabou institucionální strukturou, špatnou vymahatelností práva, nezkušeností reformátorů s tranzitem tak velké ekonomiky a osobním zájem vlivných kruhů. Dále soubor mezi parlamentem a prezidentem neměl až tak velký vliv na podobu reformem, protože Jelcinovi se podařilo udržet u moci. Došlo sice k několika ústupkům, nicméně jádro reformem se nezměnilo.

Základní struktura práce se skládá ze tří částí, úvodu, stati a závěru. Stať je rozdělena na šest hlavních kapitol, které jsou případně dále členěny na podkapitoly. První dvě třetiny práce se věnují ekonomické problematice reformem a poslední třetina se zaměřuje na politické pozadí reformem jako neoddelitelný článek začátku transformace. První kapitola zasazuje ekonomické reformy do kontextu vývoje, který se kryl s rozpadem Sovětské svazu. Druhá kapitola se zaměřuje na liberalizaci cen a zahraničního obchodu. Dále je zde rozebrán postup, kdy docházelo ke kontroverzním transakcím, které byly umožněny danou situací. Třetí kapitola pojednává o průběhu malé a velké privatizace. Ve čtvrté kapitole popisují situaci kolem centrální banky, která měla výrazný vliv na finanční toky. Pátá kapitola hodnotí šokovou terapii ve vztahu k jejímu průběhu. Šestá kapitola se věnuje politickému pozadí reformem a sporu mezi parlamentem a prezidentem.

V práci používám několik termínů, které bych zde chtěl vysvětlit. Slovo „reformátoři“ používám v širším kontextu pro označení lidí z prezidentova okolí, kteří byli nakloněni radikálním reformám. Především se jedná o osoby Jegora Gajdara a Anatolije Čubajse. Dále slova „parlamentní opozice“ nebo „konzervativní parlamentní frakce“ používám jako obecný název pro odpůrce reformem, vlády a ve výsledku i prezidenta. Označení „šoková terapie“ používám pro souhrnné pojmenování série reformem, které proběhly v letech 1992 a 1993.

Tématu šokové terapie se věnuje řada knih a odborných článků. Na tomto místě bych rád zmínil několik knih a odborných článků, které považuji za stěžejní. Téměř polovina zdrojů je tvořena odbornými články, které jsou v porovnání s knihami více zaměřeny na jednotlivé aspekty, jenž pojednávají o ekonomické a politické stránce reformem. Při práci se zdroji rovněž nutné brát v potaz dobu jejich vzniku, protože ta má velký vliv na pasáže, kde daný autor hodnotí např. výsledky šokové terapie.

Velmi užitečným zdrojem k pochopení problematiky ruské transformace v 90. letech je publikace Paula Chlebnikova Kmotr z Kremlu¹, která se zabývá nejen popisem reformem, ale jde pod povrch problému. Jeho práce spojuje teorii a motivy reformem, které jsou konfrontovány s případovými studiemi, ve kterých Chlebnikov odhaluje skutečné praktiky ruských podnikatelů a politiků. Autorovi se podařilo získat plno citlivých informací, což mohl být jeden z důvodů jeho smrti za velmi podezřelých okolností. Hlavní teoretický základ pro pochopení hospodářské transformace lze najít v dílech Pekka Sutely a Stefana Hendlunda², kteří se vnitřním vývojem v Rusku dlouhodobě zabývají. Jejich odborné články poskytují koncepční pohled na průběh ekonomických reformem. Při hodnocení reformem je Pekka Sutela ve své práci Insider Privatization³ zdrženlivý, což je ovlivněno dobou, kdy byla práce napsána. Nicméně práce obsahuje ucelený popis dosavadního vývoje, který je hodnocen především z ekonomického úhlu pohledu. Dále práce od Marshalla Goldmana⁴ vynikají užitečnými statistickými údaji, které poskytují určitý nadhled a na kterých je možné dokumentovat vývoj reformem. Při tvorbě bakalářské práce jsem rovněž pracoval s memoárovou literaturou, kdy musí být brána v potaz případná jednostrannost či zaujatost. Jegor Gajdar ve své knize Days of defeat and victory⁵ poskytuje mnoho konkrétních informací, nicméně vyhýbá se problematickým otázkám jako např. zneužívání nově zavedených pravidel v zahraničním obchodě. Zajímavou publikací je Jelcinova epocha⁶, kniha napsaná asistenty prezidenta Jelcina. Autoři dokumentují řadu událostí s velkou podrobností, ovšem chybí kritický náhled na dané události a skutky prezidenta. Problematice politického pozadí reformem se věnuje Richard Sakwa a Lilia Shevtsova. Především knížka Yeltsin's Russia⁷ od Lilie Shevtsové se detailně věnuje problematice politického soupeření mezi parlamentem a prezidentem. Autorka se nebojí kritizovat, nicméně snaží se držet si odstup.

---

¹ Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremlu, Boris Berezovskij*, BB art, Praha 2003.

² Jedná se především o díla *Property without rights: Dimension of Russian Privatisation a The Russian Economy after Systematic Change*.

³ Sutela, Pekka, *Insider Privatisation in Russia: Speculations on Systemic Change*, European-Asia studies, Vol. 46, No. 3, 1994.

⁴ Jedná se o díla *The Piratisation of Russia – Russian reform goes awry a The Pitfalls of Russian privatization*.

⁵ Gaidar, Yegor, *Dasy of defeat and victory*, Vagrius Publishers, Moskva 1996.

⁶ Kolektiv autorů, *Jelcinova epocha 1988/2000, Od Gorbačeva k Putinovi – obrazy z moderních dějin Ruska*, Euromedia Grup k.s., Praha 2003.

⁷ Shevtsova, Lilia, *Yeltsin's Russia -Myths and Reality*, Carnegie Endowment, Washington 1999.

1. SSSR v těživé ekonomické situaci a nezbytnost reformem

Sovětský svaz v 80. letech musel čelit mnohým výzvám, které se objevily na zahraniční i domácí scéně. Studená válka se nacházela ve své vrcholné fázi, kdy americký prezident Ronald Reagan donutil „Říši zla“ k dalším zbrojním závodům. Nové kolo zbrojení představovalo jen část problémů, které zatěžovaly SSSR. Válka v Afghánistánu se neustále prodražovala a zatěžovala hospodářství, které bylo už tak v žalostném stavu. Dalším faktorem byla krize komunistického systému, jehož nepružné vedení tvořené gerontokracií již nebylo schopné adekvátně řešit kritickou situaci.

Po smrti Černěnka bylo většině členů politbyra jasné, že příštím generálním tajemníkem by měl být někdo z nové generace. Přesto někteří konzervativci stále pomýšleli na zachování stávajícího, pro ně výhodného stavu a na post generálního tajemníka navrhovali předsedu moskevské organizace Viktora Grišina. Nakonec však „11. března 1985 Gorbačov zvítězil“⁸, a to především díky podpoře vlivných členů politbyra, jakým byl například Gromyko. Michail Gorbačov stál před opravdu složitou situací. Bylo mu jasné, že Sovětský svaz se bez reformem neobejde. Bezprostředně po nástupu do funkce přednesl na dubnovém zasedání UV KSSS svoji vizi reformem. Především se jednalo o urychlení ekonomických a sociálních reformem (ускорение). Situace v sociální oblasti byla kritická, protože systém nedokázal zefektivnit výrobu a logistiku, od kterých se vše odvíjelo. Životní podmínky se v průběhu 80. let dramaticky zhoršily. „Na konci tohoto desetiletí byl cukr na příděl v celé zemi; maso, uzeniny a živočišné tuky byly na příděl přibližně v každém pátém ze 445 měst sledovaných plánovacími orgány.“⁹

Z ekonomického hlediska na tom byl Sovětský svaz na konci 80. let opravdu špatně. V technickém vývoji žalostně zaostával za USA a modernizace výroby narážela na dva problémy, a to ekonomické plánování a nedostatek financí na nákup moderních technologií. Další ranou bylo snížení světových cen ropy a plynu, na kterých stál rozpočet SSSR. „V prosinci 1985 oznámil saúdský ministr naftového průmyslu šejk

---

⁸ Švankmajer, Milan, Verber, Václav, Sládek, Zdeněk, Moulis, Vladislav, *Dějiny Ruska*, NLN, Praha 1996, str. 463.

⁹ Pryce-Jones, David, *Pád komunismu*, Dialog, Liberec 1996, str. 8.

Ahmed Jamání (...), že Saúdská Arábie už nebude snižováním produkce udržovat ceny ropy, a světové ceny ropy během osmi měsíců poklesly o 69 procent.“¹⁰

Gorbačovovo reformní úsilí bylo samo o sobě problematické, protože komunismus představoval hlavní ideologii, jejíž části Gorbačov podrobil kritice. Ve výsledku to vyvolávalo rozporuplný dojem, že režim kritizuje sám sebe, což ve spojitosti s glasností (гласность) zapříčinilo řadu problémů. Reformátoři čelili neřešitelné situaci, kdy měla být provedena reforma společnosti, systému a ekonomiky. David Pryce-Jones ve své knize uvádí Gorbačovovo zpětné hodnocení této situace: „Zahájili jsem demokratický proces, protože jsme chtěli reformovat. Do roku 1988 jsme jasně viděli, že se systém reformovat nedá, a museli jsem uznat, že ekonomický model zavedený v roce 1917 (...) ve zkoušce historie neobstál.“¹¹

Sovětský svaz soupeření s USA nevydržel a na konci roku 1991 se rozpadl. Ruská federativní republika zdědila z předchozí éry mnoho problémů, které musely být neprodleně řešeny. Nový ruský prezident Boris Jelcin vytvořil reformní tým, jenž měl pomoci transformace ekonomiky postavit Rusko zpátky na nohy. Za duchovní otce ruské transformace bývají pokládáni Jegor Gajdar a Anatolij Čubajs, kteří pomocí cenové reformy a privatizace nastartovali v Rusku něco, co nemělo do té doby obdoby. Každá transformace je sama o sobě unikátní, ale ruská byla opravdu výjimečná, a to především svým rozsahem a pochybným výsledkem. Reformátoři chtěli skrze svá navrhovaná opatření vytvořit novou společnost, která by se stala základem ruského státu.

2. Gajdar a šoková terapie

2.1. Nástup inflace

Transformace plánované ekonomiky na tržní ekonomiku je vždy komplikovaný proces, který aby byl relativně úspěšný, si vyžaduje právní stát. Rusko mohlo být těžko označeno na začátku devadesátých let za právní stát. Prezident Jelcin a premiér Gajdar ovšem zastávali jiný názor. Dosažení hlavních cílů jako je demokracie, právní stát, lidská práva atp. bude snazší, bude-li nejprve provedena reforma hospodářství. Hospodářství bylo na konci komunistické éry v tak hrozném stavu, že tento myšlenkový

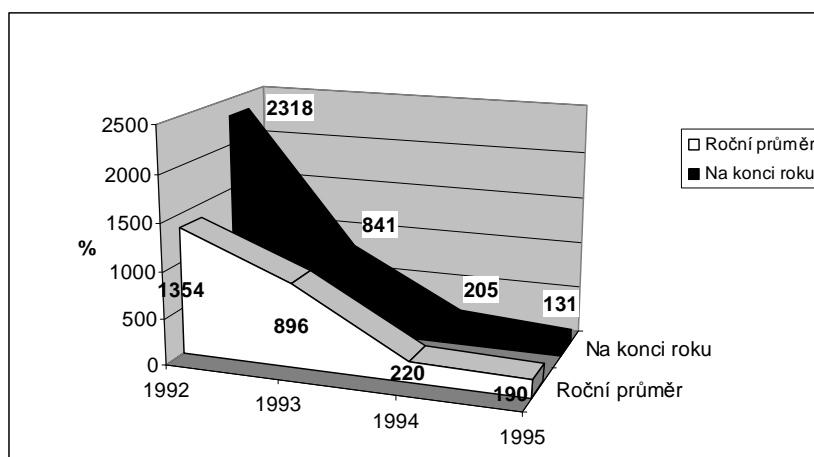
¹⁰ Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremlu, Boris Berezovskij...*, str. 51.

¹¹ Pryce-Jones, David, *Pád komunismu...*, str. 10.

konstrukt vypadá vcelku logicky. Na druhou stranu je nutné si uvědomit, že Rusko mělo za sebou sedmdesát let komunismu, kdy soukromá podnikatelská činnost byla po většinu doby postihována, a pokud pomineme šedou zónu, tak fakticky neexistovala.

Gajdar musel nejdříve vyřešit „rublový převis“, aby rozpochoval zamrzlé trhy. Rublový převis vzniknul za Gorbačovovy éry, kdy došlo ke skokovému navýšení mezd, protože jím mělo dojít ke zklidnění lidu. „V roce 1989 například vzrostly příjmy v průměru o dvanáct procent, ačkoliv hospodářství nadále stagnovalo.“¹² Stát, aby získal finance na pokrytí těchto nákladů, tisknul peníze, které nebyly kryty ani vázány na výkon hospodářství. Tím byla spuštěna inflace, ale zatím se neprojevovala zvýšením cen, jež stále podléhaly kontrole státu. Sice vzrostla kupní síla lidí, bohužel za nově nabyté peníze nebylo co koupit. Robert Service to dokumentuje na svém zážitku z roku 1990. „Soukromé vlastnictví rublů bylo prakticky bezcenné. Dobře si pamatuji, jak jsem byl v prosinci 1990 v mléčném supermarketu, kde tucet prodavačů stál za pulty, na kterých nebyl na prodej ani půllitr mléka, kousek sýra nebo kelímeček jogurtu.“¹³ Rublový převis dosahoval v roce 1991 závratných výšek. „Jen v tomto samotném roce Moskva vytiskla více peněz, než bylo vytištěno za posledních 30 let!“¹⁴ Nabízí se zde paralela s podobným jevem, který se objevil ve výmarském Německu za rúrské krize. Německý stát chtěl bojkotovat obsazení dolů Francouzi a vyplácel horníkům mzdu za to, aby nepracovali v obsazených dolech, což logicky přispělo k nastartování hyperinflace.

Graf č. 1 – Inflace v Rusku v letech 1992 až 1995

Stefan Hedlund and Niclas Sundstrom, *The Russian Economy after Systematic Change, European-Asia studies*, Vol. 48, No. 6 (Sep., 1996), str. 893.

¹² Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremlu, Boris Berezovskij...*, str. 53.

¹³ Service, Robert, *Rusko – Experiment s jedním národem*, nakladatelství Pavel Dobrovský, Praha 2006, str. 122.

¹⁴ Stefan Hedlund and Niclas Sundstrom, *The Russian Economy after Systematic Change, European-Asia studies*, Vol. 48, No. 6 (Sep., 1996), str. 893.

Následně na začátku ledna roku 1992 došlo k liberalizaci cen, což zrušilo státní garanci na ceny produktů. Cena nedostatkových produktů, jež reagovala na vysokou poptávku, vylétla neskutečně vysoko.

Situace byla žalostná, inflace dosahovala závratných výšek a její průměrná hodnota v roce 1992, jak je vidět na grafu č. 1, vylétla na 1 354 %. Inflace se neustále měnila, například aktuální hodnota na konci roku 1992 dosáhla neuvěřitelných 2 318 %. V této fázi dochází k rozkladu ekonomiky a jsou narušeny hospodářské vazby. Peníze přestávají plnit svůj účel a přechází se k barteru, což je přímá směna zboží za zboží nebo za služby. Podniky nebyly schopny zvýšit mzdy, aby došlo ke snížení dopadů inflace. Kupní síla lidí následně dramaticky poklesla. Většina lidí utratila svoje rodinné úspory za to, aby mohla nakoupit potraviny. „Vedoucí prodejen připisovali za cenovky nuly. Takhle vzrostly ceny do konce roku (1992): vejce 1 900 %, mýdlo 3 100 %, tabák 3 600 %, chléb 4 300 %, mléko 4 800 % ...“¹⁵

Při pohledu na astronomicky vysoké údaje zde vyvstává otázka, zda nešlo podniknout kroky, díky kterým by byl omezen dopad na občany. Nejvíce vytýkanou chybou bylo uvolnění cen naráz. V ostrém kontrastu k tomuto tvrzení je názor reformátorů, kteří tvrdili, že rychlost je nutná k tomu, aby se co nejrychleji obnovilo zásobování základními potravinami. Objevovaly se názory předpovídající hladové bouře, které do konce roku 1992 svrhnou nový režim. Špatná situace ve výrobě a logistice měla několik důvodů. Jednalo se především o postupný rozpad ústředního plánování, které nemohlo v podmínkách vzniklých na začátku 90. let fungovat. Gosplan sice dál vydával direktivy jako dříve, ovšem nikdo za jejich neplnění nemohl být trestán, proto si vedoucí činitelé závodů už nelámali hlavu s jejich plněním.

Podle názoru S. Hedlunda a N. Sundstroma ležel problém zkrachování stabilizační politiky v tom, že byl hluboce podhodnocen rozsah skokové inflace potřebné k eliminaci inflačního převisu. Zatímco Mezinárodní měnový fond (MMF) předpovídal 50 %, Gajdar 100 %, ale ve skutečnosti toto číslo bylo daleko vyšší – 250 %. Autoři dále uvádějí názor, že problém částečně způsobený rublovým převisem, by mohl být eliminován měnovou reformou zahrnující stažení části peněz, které nebyly kryty produkty nebo službami.¹⁶ Nicméně rublový převis byl postupně zlikvidován vysokou inflací, která ovšem mimo rublového převisu zasáhla úspory a platy, jejichž

---

¹⁵ Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremlu, Boris Berezovskij...*, str. 78.

¹⁶ Stefan Hedlund and Niclas Sundstrom, *The Russian Economy after Systematic Change...*, str. 895.

růst byl v porovnání s růstem inflace zanedbatelný. Tato skutečnost měla následný dopad na postoj obyvatelstva ve vztahu k reformátorům.

Stažení nekrytých peněz může být realizováno emitací státních dluhopisů, pomocí kterých by skutečně došlo ke stažení peněz z trhu. Ovšem jednalo by se o enormní nahromadění takřka bezcenné likvidity, která by musela být vykázána jako ztráta, a to v situaci kdy rozpočet Ruské federace v roce 1991 měl „deficit 31,9 % HDP.“¹⁷ Mimoto můžeme pochybovat o prodejnosti takovýchto státních dluhopisů ve chvíli, kdy trh je zasažen hyperinflací. V této situaci je investice značně riskantní, protože v případě zvýšení inflace se počáteční investice může lehce vypařit. Ve výsledku byl výše zmíněný monetární plán neprůchodný jak z politických, tak z ekonomických důvodů.

2.2. Reformy se zadrhly

Po pár měsících bylo jasné, že uvolnění cen způsobilo nepředstavitelnou tragédii. Pracovní tým premiéra Gajdara byl proklínán v celé zemi a jediné, co bránilo jeho pádu, byla Jelcinova podpora, kterou dával veřejně najevo. Prosil občany, aby byli trpěliví, a sliboval, že za několik měsíců dojde k odražení ode dna. Šoková terapie přechodu na tržní hospodářství byla v podstatě pouze šokem bez viditelné terapie. Jelcinova nesmírná popularita, které se těšil od potlačení srpnového puče 1991, začala upadat. Množily se demonstrace a Jelcin, kdysi hrdina ulice, už nebyl považován za „národního hrdinu, který ji nakrmí, napojí a utěší.“¹⁸ Proti prezidentovi a jeho chráněnci se začala formovat opozice, která logicky těžila z evidentního resentimentu, jenž byl patrný napříč Nejvyšším sovětem ale i celou společností.

Dalším argumentem potvrzujícím drtivý dopad cenové reformy na lidi byla zpráva O sociálně politické situaci v Rusku, kterou v létě roku 1992 vydala Ruská akademie věd. Zpráva fakticky potvrzovala pokles výroby, hyperinflaci, snížení životní úrovně a zvýšení nezaměstnanosti. „Kromě jiného uváděla, že pod hranicí fyzického přežití se ocitlo více než 30 milionů občanů.“¹⁹ Jelcin přesto trval na pokračování

---

¹⁷ Hedlund, Stefan and Sundstrom, Niclas, *The Russian Economy after Systematic Change...*, str. 894.

¹⁸ Kolektiv autorů, *Jelcinova epocha 1988/2000, Od Gorbačeva k Putinovi – obrazy z moderních dějin Ruska*, Euromedia Grup k.s., Praha 2003, str. 151.

¹⁹ *Ibidem*, str. 163.

reforem hospodářství, které by mělo díky přispění naplánované privatizace správně fungovat na základě tržních principů.

Jelcin a reformátoři se snažili zmírnit dopad reforem především proto, aby se udrželi sami u moci a poskytli podnikům dostupné úvěry a daňové podmínky. Ty měly stimulovat zaměstnanost a udržet podniky v chodu, i když produktivita a užitek byly nízké. Ve výsledku opatření neulehčila milionům zbídačených lidí situaci a jednalo se jen o populistický krok.

2.3. Situace v zahraničním obchodu

„29. ledna 1992 byl (prezidentem) podepsán historický výnos č. 65 O svobodě obchodu...“²⁰, který zrušil státní monopol na zprostředkování zahraničního obchodu. Do té doby se jednalo o efektivní, stabilní, a především výnosnou část ekonomiky, ovšem nyní mohl každý prodávat a nakupovat v zahraničí bez speciálních cel. Stát tím přišel o spolehlivý přísun valut, a tak otevřel novým ruským magnátům dveře k pohádkovému bohatství. Gajdarova cenová reforma se nevztahovala na liberalizaci exportních komodit (nafta, plyn, dřevo, měď, nikl, ocel), což v praxi znamenalo, že pro jednu komoditu existovaly dvě ceny, jedna na vnitřním trhu Ruska a jedna na mezinárodním trhu. Tento vzniklý cenový rozdíl se stal doslova zlatým dolem pro nově založené firmy zaměřující se na export. Následně soukromý sektor začal posilovat v oblasti exportu.

Podstatu těchto podezřelých machinací vystihuje Paul Chlebnikov. Například Ivan je ředitelem podniku Státní nafta. Zároveň kontroluje státní společnost Volga Trading. Volga nakoupí od podniku Státní nafta dodávku ropy, ale nezaplatí a místo toho vydá dluhopis. Volga Trading nakoupenou ropu prodá na trhu za reálné peníze, ale místo toho aby nastalo plnění závazku vůči podniku Státní nafta, dojde k převedení na Ivanův soukromý účet ve Švýcarsku. Poté si Ivan nasadí masku počestnosti, vydá se žádat Ministerstvo financí a Ústřední banku o poskytnutí půjčky, aby byla vykryta ztráta, a nemuselo dojít k propouštění.²¹

Další ranou pro ruskou výrobu bylo snížení cel. To posílilo import, který bořil už tak problematickou pozici ruského průmyslu, a navíc se jím snížil příjem z cel. „Příjem

²⁰ Kolektiv autorů, *Jelcinova epocha 1988/2000, Od Gorbačeva k Putinovi...*, str. 150.

²¹ Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremle, Boris Berezovskij...*, str. 93.

z cel klesl jen v letech 1993 o čtyřicet procent.²² Nejvíce byl zasažen lehký průmysl, který nedokázal obstát na novém trhu. Jediná výhoda pro občany spočívala v tom, že nyní si každý mohl koupit v podstatě cokoliv. V praxi to ovšem nic znamenalo, protože díky hyperinflaci nikdo neměl dostatek peněz, aby si mohl dovolit zahraniční produkt. V reakci na tuto skutečnost a na neúspěšnou stabilizační politiku docházelo k částečné dolarizaci ekonomiky.

2.4. Boris Berezovskij a jeho využití Gajdarových reforem

V roce 1989 Boris Berezovskij²³ přišel s podnikatelským záměrem, který obnášel výrobu software, za Vladimírem Kadannikovem, ředitelem Avtovazu, jenž představoval mamutí podnik vyrábějící verze licencovaných fiatů. Bylo dohodnuto, že bude založen společný podnik se zahraniční účastí, což přinášelo daňové úlevy a umožňovalo převést polovinu zisku do zahraničí. Zahraniční firmou byla v tomto případě italská firma Logosystem, která s Avtovazem dlouhodobě pracovala. V březnu 1989 tak vznikl Logovaz. Kadannikov zastával funkci prezidenta společnosti a generálním ředitelem se stal Berezovskij. Ačkoliv se měl Logovaz zabývat automatizací výroby, pustil se ihned do prodeje automobilů Avtovazu.²⁴

Z tohoto propojení je patrné, kdy začal Berezovského vzestup. Propojení vedoucích kruhů mezi podniky Logovaz a Avtovaz umožnilo osobní obohacení zainteresovaných osob. To vše se dělo v době rozkladu SSSR a bez ohledu na KGB. Berezovskému se později podařilo přibrat nové švýcarské společníky a zaregistrovat firmu v zemi helvetského kříže, což mu umožnilo dále znásobit jeho jmění, které využil pro finanční operace na začátku roku 1992. Dále Berezovskij a jeho obchodní partneři zakládali síť dealerských firem, které distribuovaly auta Avtovazu.auta byla prodávána na ruském trhu, na němž vzhledem k nízkým cenám neměly západní automobilky šanci. Dealeři jako Berezovskij vydělávali na tom, že zákazník platil za auto předem. Cena byla ovlivněna vysokou inflací, která, jak je patrné z Grafu č.1, měla klesající charakter.

---

²² Service, Robert, *Rusko – Experiment s jedním národem...*, str. 123.

²³ Boris Abramovič Berezovskij vystudoval elektrotechniku a mechaniku, a díky absolvování těchto prestižních škol a své inteligenci se dostal na Akademii věd. První zlom v jeho podnikatelské kariéře nastal ve druhé polovině osmdesátých let v důsledku Gorbačovových reforem.

²⁴ Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremle, Boris Berezovskij...*, str. 56 a 57.

Dealeři platbu Avtovazu následně pozdrželi, a díky vývoji inflace na prodeji ještě více zbohatli.

Gajdarova reforma zahraničního obchodu, která je popsána v předchozí kapitole, zpřístupnila Logovazu nové pole působnosti, kterým se stal export surovin. Firma využila rozdíl mezi regulovanými cenami na vnitřním a zahraničním trhu. Chlebnikov uvádí, že podle oficiálních údajů Logovaz vyvezl v první polovině roku 1992 do zahraničí 236 000 tun ropy, 95 000 tun dříví a 840 000 tun hliníku. Celková cena těchto transakcí činila zhruba jednu miliardu dolarů.²⁵

Regulární rozkrádání národního surovinového bohatství tímto způsobem pokračovalo do roku 1993, kdy byla zhruba polovina vývozu ropy zajišťována soukromými společnostmi. Následně došlo k regulaci, která omezila počet firem, což znamenalo pro Logovaz konec v oblasti exportu surovin. Ovšem neznamenala konec pro Berezovského, který přeměroval svoje aktivity jinam.

3. Privatizace

3.1. Cesta k privatizaci

První kroky k malé a velké privatizaci byly podniknuty ruským parlamentem, který „17. června 1991“²⁶ přijal zákon, jenž umožňoval jednotlivým republikám Sovětského svazu, aby podnikly opatření směřující k privatizaci. Zákon o privatizaci nebyl uveden do praxe, především díky neuvěřitelnému zmatku spojenému se srpnovým pokusem o puč a rozkladem Sovětského svazu. V listopadu 1991 se Anatolij Čubajs stal hlavou programu ruské privatizace. Nejdůležitějším právním pramenem privatizace se stal Jelcinův prezidentský dekret, který byl přijat „29. prosince (1991), jen čtyři dny po rezignaci Michaila Gorbačova na post sovětského prezidenta.“²⁷ Toto jasně dokládá, že část legislativy byla připravena před rozpadem SSSR.

Ruská sovětská republika zřídila dvě státní agentury, které měly připravit podmínky pro samotnou privatizaci. Jednalo se o Ruský federální fond majetku

---

²⁵ Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremlu, Boris Berezovskij...*, str. 93.

²⁶ Hedlund, Stefan, *Property without rights: Dimension of Russian Privatisation*, European-Asia studies, Vol. 53, No. 2, 2001, str. 227.

²⁷ Ibidem.

(Российский Фонд Федерального Имущества) a Státní výbor pro majetek (госкомимущество – GKI). GKI vytvořil ve všech 89 regionech a oblastech sobě podřízené agentury, které měly za úkol rozdělit podniky v rámci federace mezi regiony a místní městské orgány.²⁸ Mnohem důležitější věcí byla transformace státních podniků na akciové společnosti. Následně byly akcie převedeny do Federálního fondu majetku, který měl zajišťovat přerozdělení a odprodej v aukcích. Další agenturou, která později doplnila GKI a Federální fond, bylo Ruské privatizační centrum. Stefan Hedlund uvádí, že tato organizace měla poněkud zvláštní status. V jednom případě se profilovala jako nezisková organizace žádající granty od cizích dárcovských nadací. Jindy zase na setkáních s cizími vládami a finančními organizacemi (např. MMF) vystupovala jako vládní agentura. V jiném případě Ruské privatizační centrum lobovalo u ruské vlády s tím, že reprezentuje zájmy zahraničních věřitelů a grantových organizací.²⁹

Gajdarova opatření se zaměřila na zrušení plánovaného hospodářství pomocí liberalizace cen, proto byla privatizace odsunuta na pomyslné druhé místo. Hlavními architekty privatizace státních podniků se stali Jegor Gajdar a Anatolij Čubajs (předseda GKI a mistr pro privatizaci). Jejich záměrem bylo uskutečnit privatizaci co možná nejrychleji, aby se zabránilo spontánnímu a neoprávněnému přivlastňování majetku. Rozhodnutí pokračovat v reformě ihned po deregulaci cen, kdy hospodářství bylo zasaženo hyperinflací, bylo veřejností přijímáno značně negativně. Situace byla nepřehledná a málokdo se orientoval v neustálých změnách.

3.2. Předpoklad reformátorů

Ruská vláda předpokládala, že privatizace posune dál reformní úsilí tím, že zajistí masovou podporu díky přerozdělení státního majetku mezi občany. „Na konci roku 1991 zde bylo zhruba 225 000 státních podniků, které měly být privatizovány.“³⁰

Očekávalo se, že každý občan obdrží kupon volně směnitelný za akcie podniků, což ve výsledku mělo přinést větší efektivnost práce a vedení. Každý měl mít zájem na tom, aby jeho podnik prosperoval. Kuponová privatizace měla zvýšit životní úroveň lidí a zajistit rovnoměrnější rozprostření bohatství. Dalším a rovněž nenaplněným předpokladem byl vznik střední třídy, která se měla objevit v důsledku podnikatelských

---

²⁸ Goldman, Marshall, *The Piratisation of Russia – Russian reform goes awry*, Routledge, New York 2003, str. 79.

²⁹ Hedlund, Stefan, *Property without rights: Dimension of Russian Privatisation...*, str. 228.

³⁰ Gaidar Y., Pöhl K. O., *Russian reform/ International Money*, MIT Press, Londýn 1995, str. 40.

aktivit spojených s privatizací. V létě roku 1992 seznámil Jelcin občany se svou vizí: „Potřebujeme miliony vlastníků, ne hrstku milionářů. V tomto novém hospodářství bude mít každý rovnou příležitost...Privatizační kupon, to je pro každého z nás vstupenka do světa svobodného hospodářství.“³¹ Reformátoři argumentovali tím, že chtěli tímto zabránit návratu komunismu, kdy se očekávalo, že občané s podíly v podnicích budou proti opětovné nacionalizaci výrobního sektoru.

Je evidentní, že sami reformátoři nepředpokládali, že se všechny výše zmíněné cíle splní. Zůstává otázkou, jak je možné, že dobře zamýšlená privatizace se zvrhla v něco tak dalece destruktivního, kdy racionální jednání jednotlivců vyústilo v pohromu společnosti jako celku. Proto ruská privatizace bývá často označována jako největší loupež 20. století, na které vydělali lidé blízcí vládním kruhům nebo z nich přímo pocházející. Privatizace totiž probíhala ve chvíli, kdy právní prostředí a státní instituce nebyly dostatečně rozvinuty.

3.3. Malá privatizace

Vedení bylo rozhodnuto, že nutně musí dojít k malé a velké privatizaci. Čubajs v první polovině roku 1992 spustil malou privatizaci, kdy menší podniky (obchody, restaurace) byly postupně privatizovány, což v praxi znamenalo prodání nebo rovnou předání podniku do rukou zaměstnanců. „Program malé privatizace zahrnoval firmy s méně než 200 zaměstnanci a účetní hodnotou menší než jeden milion rublů k 1. lednu 1992.“³²

Největšími tahouny malé privatizace se stala dvě nejvýznamnější města Moskva a Petrohrad. Ke konci března 1993 bylo privatizováno za 450 miliard rublů kolem 70 000 malých podniků, což z celkového počtu představovalo 30 % poskytovatelů služeb a 60 % obchodů.³³

---

³¹ Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremlu, Boris Berezovskij...*, str. 117.

³² Rutland, Peter, *Privatisation in Russia: One step forward: Two steps back*, Europe-Asia studies, Vol. 46, No. 7 (1994), str. 1122.

³³ Ibidem.

**Tabulka č. 1: Stav privatizovaných malých podniků
k červnu 1993 podle kupujícího
(v procentech)**

	pracovní kolektiv	právnícká osoba	fyzická osoba
obchod	69,6	22,7	7,7
pohostinství	70,1	21,8	8
služby	82,2	22,3	12,3

Goldman, Marshall, *The Privatisation of Russia – Russian reform goes awry*, Routledge, New York 2003, str. 1122.

Jak je patrné z údajů uvedených v Tabulce č. 1, zhruba tři čtvrtiny malých podniků byly následně po privatizaci provozovány pracovním kolektivem. Největší podíl pracovního kolektivu byl ve službách, kde se jednalo až o 82,2 %. Kupující platili za podniky nízké ceny, ale často se museli zavázat, že nově nabytý podnik bude působit v dosavadním oboru podnikání. Řeznictví bude nadále prodávat maso atp. V praxi tato podmínka byla nevymahatelná, především díky chaosu v první polovině 90. let. Do malé privatizace byla zahrnuta i částečná privatizace bydlení, kdy došlo opět k předání bytů stávajícím nájemníkům. Zajímavou skutečnost ohledně nájemníků uvádí Petr Rutland. V Moskvě Roku 1993 došlo k 37 vraždám starých nájemníků, kteří prodali svoje práva k nově nabytému bytu s tím, že ho mohou užívat až do své smrti.³⁴

V podstatě se jednalo o podobnou situaci, která proběhla s rozdílnými výsledky ve všech bývalých státech sovětského bloku. V porovnání s privatizací velkých podniků se jednalo o jednoznačný úspěch. Tento evidentní rychlý postup přispěl k rozvoji podnikání. Na druhou stranu nesmíme podléhat iluzi o zpevnění hospodářství díky privatizaci malých podniků, protože převážná část ruského hospodářství byla založena na obřích podnicích. Tomu odpovídala i důležitost, kterou ruská vláda přikládala velkopodnikům.

³⁴ Rutland, Peter, *Privatisation in Russia: One step forward: Two steps back*, Europe-Asia studies, Vol. 46, No. 7 (1994), str. 1122.

3.4. Různé přístupy k velké privatizaci

Velká privatizace, která začala v roce 1992, se stala dalším ze sporných bodů, jenž přispěl k vyhocení vzájemných vztahů mezi konzervativními frakcemi v parlamentu a reformátory. Gajdar a Čubajs měli zájem na tom, aby privatizace proběhla rychle, což bylo v přímé spojitosti s podstatou šokové terapie.

Nejdříve muselo být učiněno rozhodnutí, které bylo důležité pro následnou kuponovou privatizaci velkých podniků a které určilo podniky, jež budou z kuponové privatizace vyloučeny. V podstatě se jednalo o podniky, které měly hodnotu na trhu. Šlo především o surovinové, energetické a telekomunikační podniky, tedy podniky se strategickým významem pro stát. Bylo evidentní, že stát neměl zájem na tom, aby se právě tyto podniky dostaly pod kontrolu někoho jiného.

V roce 1992 byly vypracovány tři návrhy, které řešily rozložení podílů mezi jednotlivé zainteresované strany. Podle prvního návrhu měli dělníci dostat 25 % akcií podniku, a navíc si mohli v následujících veřejných aukcích koupit akcie do výše 10 % jejich příjmu za zvýhodněnou cenu. Sleva činila 30 %. Manažerům byl nabídnut 5% podíl za nominální ceny a navíc dalších 10 % podílu by bylo uloženo do speciálního fondu rozvoje. Druhá varianta počítala s tím, že pracovníci si mohli odkoupit (jak za hotové peníze, tak výměnou za kupony) 51% podíl za 170 % nominální ceny. Tato alternativa automaticky implikovala převahu pro lidi z daného podniku. Pro podniky s více než 200 zaměstnanci a majetkem mezi jedním a padesáti miliony rubly (cenová hladina z roku 1991) zde byla třetí varianta, kdy skupina zaměstnanců mohla převzít vedení a provést transformaci podniku. Pokud by se po roce ukázala jako schopný manažer, byla by všem lidem v podniku nabídnuta možnost odkupu 20% podílu.³⁵

Jednotlivé podniky si mohly zvolit jednu z výše uvedených alternativ privatizace vlastního podniku. Druhá varianta s přehledem vyhrála, a to bez ohledu na to, že se zde žádné volné podíly neudílely. Zhruba 75 % podniků si zvolilo tuto cestu privatizace. Pro první variantu se nakonec rozhodlo 23 %.³⁶ Později cenová hladina z července 1992 stanovila nominální cenu. Což bylo díky inflaci velmi výhodné pro investory, a především pro podnikatele usilující o získání podniku za mizivou cenu.

Nicméně Jelcin byl nakloněn případnému rozšíření procentního podílu, kdy vnější investoři mohli koupit podíl v daném podniku za hotové peníze. Bylo

---

³⁵ Hedlund, Stefan, *Property without rights: Dimension of Russian Privatisation ...*, str. 229.

³⁶ *Ibidem*.

argumentováno tím, že stát potřebuje získat z privatizace aspoň nějaké zdroje, které by zlepšily neudržitelnou situaci ve veřejných financích. Nově privatizované podniky dostaly státní podporu (přímé dotace, odpisy dluhů, snížená sazba za energie atp.), což zvyšovalo nároky na státní rozpočet. Rovněž odprodávání podílu podniku za hotové peníze směřovalo i k tomu, aby nová vlastnická struktura nebyla tvořena jen vnitřními zaměstnanci podniku.

Velká privatizace pokračovala dál podle plánů reformátů, a to i za situace, kdy byl Jegor Gajdar nahrazen na postu premiéra Viktorem Černomyrdinem. Privatizace pokračovala bez ohledu na vyhrocenou situaci mezi prezidentem a parlamentem. „Do léta 1993 bylo privatizováno zhruba 70 až 80 procent podniků.“³⁷ Od parlamentních představitelů i některých regionálních politiků přicházely požadavky na omezení tempa privatizace. Ovšem ve chvíli, kdy už mezi lidmi byly rozdány privatizační kupony, toho moc pro zastavení privatizace udělat nešlo. Nicméně i přesto docházelo k pokusům zablokovat privatizaci na místní úrovni (např. v Čeljabinsku, kde situaci musel přímo řešit ministr pro privatizaci Anatolij Čubajs).

3.5. Kupony a kuponové fondy

Aby došlo k přerozdělení majetku i mezi ostatní lidi, byly vydány privatizační kupony, které mohly být směněny za akcie jednotlivých podniků. Z každého občana bez rozdílu věku se měl stát akcionář, a pokud bude dobře investovat, tak může vydělat, a kompenzovat si tak ztráty způsobené inflací. Každý měl svobodnou volbu, jak s kuponem naložit. Měl možnost nakoupit akcie podniku nebo si mohl zakoupit podíl v kuponovém podílovém fondu. Nikdo nemohl realisticky očekávat navzdory oficiálním prohlášením, že se ruská společnost, která měla za sebou přes sedmdesát let komunismu, bude chovat na základě tržních principů. Řadoví lidé nemysleli na podnikání, ale spíše na to, jak zajistit živobytí v čase vysoké inflace a sociální nejistoty.

Ruská vláda začala vydávat občanům kupony během podzimu 1992 za nominální cenu 10 000 rublů (při cenách roku 1992 to činilo 20 dolarů). Jednalo se o malou částku, jejíž reálná cena dále klesala. Kupony byly nejdříve na osobu a pak na doručitele. Lidé teď měli možnost investovat, což mělo přispět k modernizaci a zvýšení

---

³⁷ Sutela, Pekka, *Insider Privatisation in Russia: Speculations on Systemic Change*, European-Asia studies, Vol. 46, No. 3, 1994, str. 420.

disponibilního kapitálu podniků, a to za předpokladu že bylo zvoleno první privatizační schéma. Ovšem jak můžete vidět v Grafu č.1, inflace dosahovala závratných výšek. To samozřejmě ovlivnilo cenu kuponů. „Na začátku roku 1993 spadla tržní cena těchto kuponů pod 4 000 rublů (kolem 5 dolarů).“³⁸ Nejednalo se ještě o nejnižší cenu. Často byly kupony využívány ve směnném prodeji přímo na ulici, kdy se cena kuponu rovnala láhvi vodky. V metru, na náměstí bylo možno potkat lidi s cedulí upozorňující na možnost odkupu. Tito obchodníci zastupovali zájmy velkých podnikatelů, kteří chtěli získat podíl v různých podnicích za nízké ceny.

Kupony měly omezenou platnost, což nutilo jejich držitele proměnit je za akcie dříve, než vyprší. Platnost kuponů, která měla končit „k 31. prosinci 1993, byla prodloužena až do 30. července 1994.“³⁹ Pro lidi, kteří neměli jasno, kam pomocí kuponu investovat, zde byly kuponové fondy. Jejich hlavním lákadlem byla diverzifikace rizika, kterou s sebou nesly investice do neznámých podniků, kde nešlo odhadnout, jestli daný podnik je finančně v pořádku a konkurenceschopný. Protože když nebyl, tak zkrachoval, a tím v podstatě i podíl vlastníků. Kuponové fondy se v prvních měsících ihned rozrostly a nalákaly velké množství investorů. „Na konci února 1994 bylo vytvořeno 620 takovýchto fondů a přitáhly 60 milionů kuponů.“⁴⁰ Jednalo se tedy o významné nahromadění kapitálu, který přibližně činil 1,5 miliardy dolarů. Navzdory masové reklamě, které se snažila občany přesvědčit, že právě tento fond je spolehlivý a seriózní, jich během několika měsíců téměř polovina zkrachovala. Ve většině případů šlo o vytunelování fondu vedoucí skupinou manažerů, kteří prostě nakládali s majetkem fondu, jako kdyby byl jejich. Základním trikem těchto fondů byl příslib velkých výnosů, které byly skutečně vypláceny prvním investorům, aby se ukázalo, že nejde o plané sliby. Následně se rozšířilo dobré povědomí o tomto fondu, což přilákalo další investory. Tento systém, někdy nazývaný „letadlo“ nebo „pyramida“, funguje jen do té chvíle, kdy počet nově přichozích podílníků přesahuje stávající počet. Investoři nebyli vypláceni z výnosu, ale z vkladů nově přichozích investorů. „Podle některých odhadů bylo až 25 milionů ruských investorů ošizeno prostřednictvím přesně takového schématu.“⁴¹ Největší pyramidou se stal fond MMM, který byl původně obchodní společností založenou třemi bratry Mavrodinovými. MMM lákal investory na neuvěřitelný úrok, který činil až 3 000 procent. Takto vysoký úrok se

---

³⁸ Goldman, Marshall, *The Pitfalls of Russian privatization, Challenge*, May-June 1997, str. 43.

³⁹ Goldman, Marshall, *The Piratisation of Russia – Russian reform goes awry...*, str. 87.

⁴⁰ *Ibidem*, str. 88.

⁴¹ *Ibidem*.

z dnešního pohledu zdá extrémně nadsazený. Ovšem je nutné brát v potaz hyperinflaci, která v době, kdy tento fond vzniknul, rapidně znehodnotila peníze. Například v roce 1993 „banky dávaly na spořitelní účty úrok méně než padesátiprocentní.“⁴² Zbývající kuponové fondy, které byly relativně legální, se nedokázaly příliš efektivně uchytit na trhu, protože v tak těžkých hospodářských podmínkách, jaké byly v Rusku v první polovině 90. let, jen málo podniků profitovalo. Když byla první fáze privatizace dokončena, kuponové fondy kontrolovaly jen „5 procent akcií vydaných ruskými společnostmi.“⁴³

3.6. Aukce

Dalším rozměrem privatizace byly veřejné aukce, ve kterých měly být prodány další podíly jednotlivých podniků. Ať už se jednalo o jakoukoliv výše popsanou variantu privatizace, tak část zbývajících podílů, kterou spravoval Ruský federální fond majetku, byla rozprodána státem za hotovost ve veřejných aukcích. Reformátoři si uvědomovali, že takto navržený postup, kdy jen malý podíl je prodán v aukci, může do podniku přinést další kapitál, který může být využit při restrukturalizaci a modernizaci. Jednalo se o podniky, které si zvolily první variantu průběhu privatizace nebo měly vytvořený rozvojový fond. Rovněž aukce přinášely další finance do státního rozpočtu. Od začátku roku 1993 se reformátoři několikrát pokoušeli změnit stávající schéma a umožnit, aby se v aukcích nabízel větší podíl podniku.

Všem bylo jasné, že ve stávající situaci je nutné dostat do podniků další kapitál, protože bankovní sektor neposkytoval ve velké míře půjčky podnikům. Stát proto poskytoval dotace, ovšem to velmi zatěžovalo rozpočet. „V květnu 1993 zde byl pokus upravit prezidentským dekretem minimální podíl, který měl být prodán v kuponové aukci (...), na 29 %.“⁴⁴ V tomto přístupu se ovšem rozcházel názor reformátorů a konzervativců v parlamentu, kteří měli zájem na co nejnižším podílu, jenž měl být prodán ve veřejné aukci za hotové peníze.

Aukce byly rovněž pořádány bankami, jelikož stát potřeboval peníze na krytí schodkového rozpočtu a za půjčky ručil podíly v ještě nezprivatizovaných podnicích.

---

⁴² Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremlu, Boris Berezovskij...*, str. 127.

⁴³ Goldman, Marshall, *The Privatisation of Russia – Russian reform goes awry...*, str. 88.

⁴⁴ Sutela, Pekka, *Insider Privatisation in Russia: Speculations on Systemic Change...*, str. 422.

Balíky akcií následně sloužily k uspokojení pohledávky, pokud nedošlo ke splacení půjčky.

Často docházelo k aukcím za velmi podezřelých okolností, kdy datum a místo konání nebylo zveřejněno v dostatečném předstihu. Aukce se tak konaly na odříznutých místech, kam se nedalo v daném časovém horizontu dostat.

Modelovým případem může být postup Michaila Charšana při „veřejné“ aukci Solikamskumpromu. Charšan začal podnikat, ostatně jako mnoho podobných podnikatelů, v důsledku nových možností, které s sebou přinesly Gorbačovovy reformy koncem 80. let. Později si založil cestovní kancelář a získané prostředky použil při privatizaci. Založil První kuponový investiční fond, kam mohli lidé vložit své kupony, za něž vedení fondu nakoupilo akcie. Oproti konkurenci měl Charšanův fond výhodu v tom, že akcie fondu bylo možné zakoupit na přepážkách tisíců pošt. Michailu Charšanovi se toto podařilo uskutečnit díky úplatkům úředníkům na Ministerstvu spojů, kterým platil milion dolarů ročně, jak uvádí Paul Chlebnikov na základě záznamu z rozhovoru provedeného přímo s Charšanem. Jeho otevřenost v otázce uplácení a obchodních aktivit je poměrně zarážející.

Charšanovou další oblíbenou historkou byla aukce, ve které se prodávaly akcie Solikamskumpromu. Tento podnik byl jednou z největších papíren, jež produkovala až 460 000 tun papíru. Charšan spolu s podnikovým ředitelem „přesvědčili“ místní privatizační komisi, aby uspořádala aukci přímo v areálu podniku. Trik spočíval v tom, že objekt továrny se nacházel ve vojenském komplexu, kam veřejnost neměla přístup. Stráž ovšem Charšanovi lidi do komplexu pustila a jemu se podařilo získat 10 % firmy. Chlebnikov uzavírá popis této aukce přímou citací: „Po nikom jsme nestříleli, žádné zákony jsme neporušili,“ vysvětloval s úsměškem Charšan. „Prostě takhle se v Rusku dělal byznys.“⁴⁵

---

⁴⁵ Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremlu, Boris Berezovskij...*, str. 121.

4. Reakce centrální banky

Bankovní sektor hrál podstatnou roli ve vztahu k ekonomickým reformám. Hlavním hráčem byla centrální banka Ruské federace, která určovala monetární politiku. Ovšem problém byl v tom, že centrální banka byla částečně podřízena Nejvyššímu Sovětu, který zastával odlišný názor na směřování reforem a byl zapojen do politického boje o moc v letech 1992 a 1993. V létě roku 1992 došlo ke změně na vedoucím postu centrální banky, kdy byl jmenován V. Geraščenko. „Představitel sovětské elity, dovedný manipulátor přezdívaný ve finančních kruzích ‘Herakles’ hleděl na liberální reformy velmi skepticky.“⁴⁶ Částečně to bylo vnímáno jako prohra reformistů, protože bankovní sektor představuje jeden z bodů, kterým se dá ovlivnit další směřování země.

Navzdory Geraščenkovu přístupu k reformám bylo nezbytné najít nějaký kompromis s Gajdarovou vládou. Tato situace vytvářela další třetí plochu mezi prezidentem a vládou na jedné straně a konzervativními silami v parlamentu na straně druhé. Jegor Gajdar uvádí, že se vláda v listopadu 1992 pokusila změnit dané rozložení sil ve vztahu k centrální bance tím, že by na základě prezidentského dekretu přešla pravomoc dohledu nad centrální bankou na Borise Jelcina.⁴⁷ Nejvyšší sovět pod vedením Ruslana Chasbulatova to samozřejmě zamítl. Situace kolem centrální banky představovala pro reformátory problém až do října 1993. centrální banka byla pro reformisty a vládu velmi důležitá, protože disponovala nástroji pro ekonomickou stabilizaci.

Další důležitou institucí pro stabilizaci byl Mezinárodní měnový fond. V prvních dvou letech od vzniku Ruské federace byl rozpočet výrazně schodkový. To samo o sobě není nic neobvyklého, protože šoková transformace ekonomiky je spojena s nákladnými reformami. Nicméně situace byla závažná, když ještě vezmeme v úvahu dluhy zděděné po Sovětském svazu, „kdy v roce 1992 dosáhly obligace hodnoty 20 miliard dolarů“.⁴⁸ Potřebnost zahraničních půjček byla velmi akutní a Jelcin kladl důraz na vstup do Mezinárodního měnového fondu ještě v průběhu roku 1992. Konzervativní a nacionalistické frakce v parlamentu nahlížely na půjčku ze západu velmi skepticky. Ovšem to, co v prvotní fázi omezilo půjčky ze západu, nebylo nesouhlasné stanovisko

---

⁴⁶ Kolektiv autorů, *Jelcinova epocha 1988/2000, Od Gorbačeva k Putinovi...*, str. 172.

⁴⁷ Gaidar, Yegor, *Days of defeat and victory*, Vagrius Publishers, Moskva 1996, str. 162.

⁴⁸ *Ibidem*, str. 187.

parlamentu. „19. září MMF omezil svůj program půjček pro Rusko z důvodu selhání vlády v oblasti omezení inflace a zavedení důležitých opatření v oblasti rozpočtu.“⁴⁹

Nicméně bylo nezbytné, aby se souběžně zpružnil bankovní sektor, který byl ovlivňován centrální bankou. Šlo především o půjčky podnikům, které potřebovaly další kapitál pro provedení modernizace a restrukturalizace. Bez ohledu na probíhající privatizaci, stát zůstával stále zapojen do přímé podpory neprivatizovaných, ale i privatizovaných podniků. Tato stabilizační politika byla ovlivněna dvěma faktory. Stát tím, že podnikům poskytoval dotace, pomáhal nepřímo udržovat zaměstnanost, a tím pádem i mírnit sociální dopady na obyvatelstvo. Druhým faktorem je fakt, že ruský právní systém neznal bankrot. Navzdory tomu, že „Zákon o úpadku vstoupil v platnost 1. března 1993“⁵⁰, stát se bankrotu nadále snažil zabránit státní podporou.

Na začátku roku 1992 operovala v ruském bankovním sektoru řada bank. Většinou se jednalo o bývalé sovětské sektorové banky, které následně poskytovaly státní podporu, jež přicházela z centrální banky. Podpora pro podniky nemusela mít podobu výhradně přímé finanční podpory. Jednalo se například o úlevy v cenách energií a na odvodu daní. „V roce 1992 představovala tato podpora z rozpočtu 21,6 procent HDP.“⁵¹ Jednalo se o nesmírnou zátěž pro rozpočet, který byl již sám o sobě schodkový. Dále docházelo ke značnému zpolitizování podpory a mnohdy záleželo na neformálních kontaktech ředitele podniku. Stát takto suploval banky, které podnikům poskytovaly úvěry v omezené míře. Částečně to bylo zapříčiněno hyperinflací, která narušila poskytování dlouhodobých úvěrů, jež byly velice rizikové, a tudíž banky na ně dávaly vysoké úroky. Dále komerční banky do roku 1993 rovněž neposkytovaly ve velké míře půjčky pro podniky. Bylo to jednak velmi rizikové a také po právní stránce neexistoval bankrot, který by umožnil věřiteli aspoň částečně pokrýt pohledávky z rozprodeje majetku daného podniku.

---

⁴⁹Gould-Davies, Niegel, Woods, Ngaire, *Russia and IMF International Affairs*, Vol. 75, No. 1, 1999, str. 7.

⁵⁰ Sutela, Pekka, *Insider Privatisation in Russia: Speculations on Systemic Change...*, str. 424.

⁵¹ Boycko M., Shleifer A., Vishny R., Fisher S., Sachs J., *Privatizing Russia, Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 1993, No. 2 (1993), str. 173.

5. Hodnocení šokové terapie

Když hodnotíme zpětně hospodářskou transformaci, nesmíme při analýze privatizace ale i jiných reformech opomenout osobní zájem „nové“ elity. Síť kontaktů a korupce vždy byla součástí státního aparátu už od dob carského Ruska. Proto se nemůžeme divit, že mnoho kontraktů, které se udály v první polovině 90. let, bylo provedeno za pochybných podmínek.

Obecně můžeme říci, že cena akcie podle ekonomických zákonů stoupá tehdy, pokud je po ní vysoká poptávka a nabídka je nízká. Když není poptávka dostatečně vysoká, cena začne klesat. Nejprve by firma, která usiluje o vstup na akciový trh, měla na zkoušku odprodat balík akcií, jehož prodej poukáže na tendence v poptávce. Nic z toho se nestalo. Chybou privatizace se mimo jiné stalo její tempo, kdy akciový trh (s ruskými specifiky) byl přesycen. Najednou bylo možno koupit podíl v dolech, naftařských podnicích, loděnicích, strojírnách, pilách atd.

Dva hlavní reformátoři, Jegor Gajdar a Anatolij Čubajs, byli velmi otevření poradcům ze západu, kteří jim poskytovali konzultace a analýzy během prvních let ekonomické transformace. Reformátoři dosáhli zapojení Mezinárodního měnového fondu do procesu transformace. Nicméně MMF měl málo zkušeností s rychlým tranzitem z komunismu do kapitalismu na tak obrovském trhu. Jednalo se o něco neobvyklého, co rozhodně nešlo porovnat se situací v Jižní Americe, kde MMF rovněž asistoval při zavádění liberálních reformech.

Ve vztahu k průběhu reformech rovněž musíme brát v potaz vliv odpůrců liberálních reformech. Konzervativní frakce parlamentu se veřejně vymezovaly proti liberálním reformám, což vyhrotilo spor s prezidentem, který investoval velké množství politického kapitálu do implementace reformech. Ovšem „pokus zablockovat kuponovou privatizaci zkrachoval jak v parlamentu, tak na místní úrovni.“⁵²

Navzdory veřejným slibům a prohlášením nebyla většina cílů reformech naplněna. V nových podmínkách byly zainteresovány především vládnoucí elity, což pravděpodobně ovlivnilo podobu privatizace, která byla navržena tak, aby favorizovala dosavadní vedení podniků (insiders). Nepopulární reformátor Jegor Gajdar byl Jelcinem odvolán po necelém roce ve funkci premiéra. Je zajímavé, že jeho blízkého spolupracovníka Anatolije Čubajse tak rychlý konec nestihl. Nový Jelcinův režim se

---

⁵² Sutela, Pekka, *Insider Privatisation in Russia: Speculations on Systemic Change...*, str. 422.

sice veřejně distancoval od komunismu a předchozího období, ovšem lidé zůstali stejní. Tito lidé měli stále značný vliv, proto se jim muselo vyjít vstříc, aby mohli u moci zůstat dosavadní vládcí. „Podle jednoho průzkumu 61 procent nových podnikových vlastníků bylo dříve nomenklaturními členy strany, vlády a podnikových špiček. Rozhovory provedené v červnu 1996 s třiceti vlastníky továren v Novosibirsku a Jaroslavi poukázaly na to, že hodnota byla 90 – 95 procent.“⁵³

Nelze tvrdit, že celé reformy byly apriori naplánovány za účelem rozkradení státu vládnoucími elitami. Jde spíše o skulinu v reformách, které přímo vybízely k jejich využití. Jako jasné selhání státu můžeme klasifikovat prakticky nulovou regulaci kuponových fondů, které byly na druhou stranu vytunelovány dříve, než státní aparát mohl něco podniknout. Další podobnou skulinou, a v tomto případě dokonce dírou v reformě, může být Gajdarova neúplná regulace cen. Firmy profitovaly z rozdílu mezi cenou ve vnitřním a zahraničním trhu. „Gajdar přiznává, že to, že jeho vláda neprovedla plnou regulaci cen všech komodit, byla „chyba“. K této chybě ho však donutil politický tlak konzervativců.“⁵⁴

Na druhou stranu Andrew Barnes uvádí dva různé přístupy v hodnocení privatizace. První hodnotí privatizační program jako vládou moudře naplánované krátkodobé utrpení, které z dlouhodobého hlediska bylo přínosem pro transformaci. Kdežto druhý přístup vidí privatizaci jako dílo průmyslové lobby, jejíž vliv pramení z pozice v bývalém režimu a absence institucionální změny po roce 1992.⁵⁵ Kdybych měl průběh reformy krátce zhodnotit, tak výsledkem by bylo propojení dvou různých přístupů, které uvádí ve své práci Andrew Barnes. Velmi dobře naplánovaná vize reformy v praxi nefunguje, protože uvádění do praxe je ovlivněno interferencí mnoha faktorů. Jako je osobní zájem, ekonomická nezbytnost provedení, nefunkční regulace trhu, hyperinlace po cenové reformě, špatná vymahatelnost práva, konflikt s odpůrci reformy atp.

---

⁵³ Goldman, Marshall, *The Pitfalls of Russian privatization, Challenge...*, str. 40.

⁵⁴ Chlebnikov, Paul, *Kmotr z Kremle, Boris Berezovskij...*, str. 92.

⁵⁵ Barnes, Andrew, *What's the Difference, Industrial Privatisation and Agricultural Land Reform in Russia – 1990/1996*, Europe-Asian Studies, Vol. 50. No. 5 (Jul., 1998), str. 851.

6. Politický kontext reformem

Prezidentovi Ruské federace byly na konci sovětské éry sjezdem zástupců lidu uděleny mimořádné pravomoci, pomocí kterých měla být provedena transformace. To umožňovalo reformátorům z řad vlády prosazovat změny rychle prostřednictvím prezidentských dekretů. Radikální ekonomické reformy nebyly přijímány některými parlamentními frakcemi, jež měly rozdílný názor na podstatu a průběh privatizace. Průběh ekonomických reformem byl do jisté míry ovlivněn úrovní moci prezidenta, proto v případě Jelcinovy porážky mohlo dojít k omezení liberálních reformem.

6.1. Z parlamentu se stává nepřítel reformem

Je zarážející, jak se vztah mezi Jelcinem a parlamentem může během krátké doby stát tak ambivalentním. Byl to právě tento parlament, který pomohl Jelcinovi ustát pokus o puč v roce 1991. Dokonce Ruslan Chasbulatov byl Jelcinovým blízkým spolupracovníkem, jež s ním sdílel představy o nezbytnosti reformem. Ovšem je nutné zdůraznit, že názory na způsob provedení reformem se lišily i mezi Jelcinovými stoupenci.

Struktura a funkce parlamentu byla dědictvím Gorbačova, který ho použil pro oslabení suverénní pozice komunistické strany. Parlament byl tvořen dvěma propojenými orgány, Nejvyšším sovětem a sjezdem zástupců lidu. Nejvyšší sovět byl volen sjezdem zástupců lidu a představoval něco jako stálý parlament, který přijímal nezbytnou legislativu mezi jednotlivými sjezdy zástupců lidu. Sjezd se měl původně scházet jednou ročně, ale vzhledem k rychle se měnící situaci na začátku devadesátých let se scházel i několikrát do roka.

„Největšími překážkami radikální ekonomické transformace byly slabá institucionalizace politického života, nejasné vztahy mezi politickými institucemi, nedostatečná podpora pro reformní tým a absence jasné reformní strategie.“⁵⁶ Charakteristikou parlamentu byla jeho vnitřní roztržitost, kdy jednotlivé strany měly téměř nulovou stranickou disciplínu, což přispívalo k vytváření různých frakcí.

---

⁵⁶ Shevtsova, Lilia, *Yeltsin's Russia - Myths and Reality*, Carnegie Endowment, Washington 1999, str. 36.

Problémem reformátorů bylo, že nebyli schopni si získat a udržet stabilní podporu v parlamentu. Toto bylo také ovlivněno tím, že reformisté byli těsně vázáni na osobu prezidenta, a tedy nutně nepotřebovali hledat konsenzus s konzervativní částí parlamentu. S celkovou klesající podporou pro reformy to následně přispělo k tomu, že se ocitli v ústraní.

6.2. Počátek boje s reformisty

V Rusku vzhledem k historickému vývoji exekutiva hraje dominantnější roli. Proto vzájemné vyvažování exekutivní a legislativní moci naráží apriori na řadu překážek. Od začátku roku 1992, kdy byly nastartovány ekonomické reformy, probíhal mocenský zápas o moc mezi reformisty z prezidentova okolí a konzervativními frakcemi, jež ovládaly parlament a Nejvyšší sovět. Hlavním obsahem sporu se stala šoková terapie, díky které se mělo Rusko transformovat na tržní ekonomiku.

Takzvané „dvojvládí let 1992 a 1993“ bylo z právního hlediska umožněno ústavou z roku 1978, která ovšem byla od začátku devadesátých let zatížena řadou dodatků, což „vyústilo v to, že zákonodárné a legislativní složce byla udělena nejvyšší státní moc.“⁵⁷ Problém částečně spočíval v prezidentských pravomocích, které Jelcin využíval k okamžité realizaci vládní politiky. Vydávání prezidentských dekretů sloužilo k rychlému zavedení změn. Prezidentovi byly výjimečné pravomoci uděleny na omezenou dobu parlamentem.

Boris Jelcin spojil svůj osud v politice s liberálními reformami, které se proto staly jádrem sporu mezi prezidentem a parlamentem. Po prvních měsících roku 1992 bylo jasné, že podpora reform, a tudíž i prezidenta, klesá. To povzbudilo předsedu Nejvyššího sovětu Ruslana Chasbulatova, aby se otevřeně postavil proti Gajdarovi, symbolu liberálních reform. „15. března 1992 předseda Chasbulatov požadoval rezignaci celého Gajdarova týmu.“⁵⁸ Ovšem nejednalo se o první veřejnou kritiku reformního týmu. Už od zahájení šokové terapie, která začala liberalizací cen, Chasbulatov vystupoval proti tak razantnímu postupu a zpochybňoval zamýšlený efekt. S klesající podporou reform se demokratické frakce v parlamentu dostávaly do ústraní.

---

⁵⁷ Sakwa, Richard, *Russian politics and society*, Routledge, Londýn 2002, str. 47.

⁵⁸ Shevtsova, Lilia, *Yeltsin's Russia - Myths and Reality...*, str. 39.

Na začátek dubna byl svolán 6. sjezd zástupců lidu, který se měl zabývat probíhající ekonomickou reformou (liberalizace cen a zahraničního obchodu), prezidentskými pravomocemi a také plánovanou reformou ústavy. Jak je patrné z tabulky č. 2, tak v parlamentu sílilo volání po razantních změnách, a to nejen ve vládě. Konzervativním a středovým frakcím stávající stav rozdělení moci mezi legislativou a exekutivou nevyhovoval, protože tak ztrácely vliv na obsah a plánování liberálních reforem. Z řad zástupců Ruské jednoty se ozývaly hlasy volající po zastavení reformy, které podle nich přinášely jen samý šok, ale ovšem bez následné terapie. Konzervativní síly zosobněné Ruslanem Chasbulatovem požadovaly omezení prezidentské moci a odstoupení Gajdara. Jelcin si toho byl vědom, a proto přišel s jistými ústupky. „Gajdar stále zůstal vicepremiérem, ale 2. dubna mu Jelcin odebral jeho portfolio ministra financí, což zúžilo jeho sféru vlivu.“⁵⁹ To ovšem konzervativnímu bloku nestačilo a dále byla požadována Gajdarova rezignace. Také bylo kritizováno to, že vládní reformátoři naslouchají radám zahraničních expertů. Nicméně nikdo netušil, že se Gajdar dohodl se členy kabinetu na tom, že nabídne rezignaci celá vláda. Konzervativci se zalekli a ustoupili od požadavku na odvolání vicepremiéra, protože nebyli připraveni adekvátně zareagovat na tak radikální krok. Celý dubnový konflikt ohledně osudu Gajdara a jeho vlády odvedl pozornost od problematiky omezení prezidentských pravomocí. Rovněž nedošlo k řešení situace ohledně nové ústavy, která byla vypracována ústavní komisí. Jistou roli sehrála i mála disciplína jednotlivých frakcí, které mnohdy nedokázaly zajistit dostatečný počet hlasů od svých stoupců.

Tabulka č. 2 Přístup jednotlivých parlamentních bloků ke stavu exekutivy a legislativy v dubnu 1992 (%)

	skupina 1	skupina 2	skupina 3
Prezidentské a vládní pravomoci by měly být zvýšeny	17	7	2
Současná rovnováha moci by měla být zachována	57	31	13
Pravomoci Nejvyššího sovětu a sjezdu zástupců lidu by měly být zvýšeny	26	63	82
skupina 1 (Koalice pro reformu)			
skupina 2 (Konstruktivní opozice a Demokratický střed)			
skupina 3 (Ruská jednota)			

Gleisner J., Byzov L., Biryukov N., Sergeyev V., *The Parliament and the Cabinet: parties, factions and parliamentary control in Russia (1990-93)*, Journal of Contemporary History, Vol. 31., No. 3 (1996), str. 454.

⁵⁹ Shevtsova, Lilia, *Yeltsin's Russia - Myths and Reality...*, str. 42.

6.3. Reformní tým pod tlakem

Na přípravě spuštění privatizace se pracovalo intenzivně od začátku roku 1992. Panovala obecná shoda, že privatizace musí být nastartována již v tomto roce. Pro rychlý přechod k tržní ekonomice byla privatizace, především ta velká, nezbytná. Otevřenou otázkou zůstávalo, jak bude velká privatizace provedena. Podnikům bylo dáno na výběr ze tří privatizačních schémat (viz kapitola 3.4). Privatizace se stala další spornou oblastí, která přispěla k vyhocení vztahu mezi parlamentem a prezidentem.

„Během prvních pěti měsíců roku (1992) se v Moskvě konalo 300 protestních demonstrací, přičemž skoro 200 z nich nemělo oficiální povolení.“⁶⁰ Komunisté a nacionalisté zvyšovali svoji aktivitu, což odráželo nespokojenost se stávajícím stavem v Rusku. Dokonce se objevovaly spekulace o hrozícím puči. V červnu se skupina protestantů pokusila obsadit vysílací věž ve čtvrti Ostankino, kde došlo k potyčkám s milicemi. Tento čin, kdy měla být obsazena jedna z komunikačních centrální Moskvě, jasně svědčil o závažnosti celé situace. O možném puči v létě roku 1992 (tedy přesně rok po nezdařeném puči konzervativních sil proti Jelcinovi) se zmiňovali dokonce i blízcí spolupracovníci prezidenta. Nicméně zůstává otázkou, zda apelování právě těchto lidí reflektovalo skutečnou situaci. Jelcin klidně mohl použít tuto hrozbu k tomu, aby získal podporu pro prezidentské uspořádání Ruské federace, což bylo namířeno přímo proti ambicím některých bloků v parlamentu. „Podle průzkumů, a to dokonce i v Moskvě, kde byla populace nejvíce nakloněna reformám, (...) 55 procent z těch lidí, kteří podporovali Jelcina v roce 1991, sdělilo, že nový tým nenaplnil jejich očekávání.“⁶¹

S blížícím se 7. sjezdem zástupců lidu bylo jasné, že bude muset dojít k jistým změnám ve vládě. Jegor Gajdar se stal natolik nepohodlným, že podpora pro jeho vládu se dala v parlamentu jen obtížně sehnat. Prezidentův poradce pro politické otázky S. Stankevič navrhoval, aby Jelcin provedl kádrové změny ještě před zahájením sjezdu tak, aby ukázal dobrou vůli. „V listopadu 1992, s blížícím se 7. sjezdem lidových poslanců, začal Jelcin jednat s vlivnými politiky uskupení Občanský svaz (Graždanský sojuz),

---

⁶⁰ Shevtsova, Lilia, *Yeltsin's Russia - Myths and Reality...*, str. 47.

⁶¹ Ibidem, str. 48.

kteří tvrdili, že ovládají až 40 % hlasů delegátů.⁶² Jednání byla namířena na předložení plánu dalšího směřování ekonomických reforem, což by bylo následně zváženo vedením Občanského svazu. Bez ohledu na to, jak velkou podporou měl disponovat Občanský svaz, byla situace v parlamentu značně nepřehledná, a to především vlivem slabé stranické soudržnosti a lobbyistických skupin.

Prezident se netajil tím, že by klidně přistoupil k rozpuštění parlamentu, pokud by ohrožoval směřování reforem a stabilitu země. Bylo domluveno moratorium na vyhlášení nových voleb do parlamentu, které ovšem mělo vypršet na konci roku 1992. Za předpokladu, že by se 7. sjezd nekonal do konce roku 1992, mohla se teoreticky otevřít cesta k rozpuštění stávajícího parlamentu. Ovšem byl zde jeden problém. „Jelcinovy výjimečné pravomoci mu byly uděleny na jeden rok a měly vypršet 1. prosince 1992...“⁶³ Nejen tato skutečnost přispěla k tomu, že sedmý kongres měl být zlomový, a to jak ve vztahu k prezidentovi, tak ve vztahu k vládě a parlamentu.

Pověření Gajdara výkonem funkce premiéra (do té doby byl vicepremiérem) v létě 1992 bylo více méně vnímáno jako známka důvěry ke směřování jeho reforem. Nicméně tento čin jde vyložit také jinak. Jelcin si byl patrně vědom nepopularity reforem a jmenováním Gajdara premiérem se chtěl vyhnout přímé odpovědnosti za radikální transformaci ekonomiky. Následně během podzimu se změnil vztah mezi Jelcinem a Gajdarem. „V proslovu k Nejvyššímu sovětu 6. října 1992 Jelcin veřejně kritizoval Jegora Gajdara, kdy poprvé uznal chyby ve 'startovním roku' ruských reforem.“⁶⁴ Kritizováno bylo především přílišné zaměření na makroekonomickou teorii bez věnování patřičné pozornosti sociálním dopadům. Na druhou stranu je nutné zmínit, že případné přibrždění rozběhnutých reforem (např. omezení tempa velké privatizace) by jen prodloužilo ruskou agonii. Mimoto hrozilo, že se změní rozložení sil, což by znamenalo omezení vlivu nové vládnoucí garnitury na průběh a podobu reforem.

Sjezd přijal několik ústavních dodatků, které zvýšily vliv legislativy na vládu. V praxi to znamenalo, že vláda se zodpovídala prezidentovi, sjezdu zástupců lidu a Nejvyššímu sovětu. Následně byla rozehrána hra o změnách ve vládě. Jelcin se pokusil zachránit Gajdara tím, že by jmenování ministrů na klíčová ministerstva (obrana, vnitro a ministerstvo zahraničí) bylo podmíněno souhlasem Nejvyššího sovětu. Nicméně nejistá podpora všech frakcí sjezdu a také fakt, že tyto ústupky byly pokládány za

---

⁶² Kolektiv autorů, *Jelcinova epocha 1988/2000, Od Gorbačeva k Putinovi...*, str. 173.

⁶³ Sakwa, Richard, *Russian politics and society...*, str. 49.

⁶⁴ Shevtsova, Lilia, *Yeltsin's Russia - Myths and Reality...*, str. 55.

nedostatečné, přispěly k neschválení Gajdarovy nominace na post premiéra. Gajdar uvádí, že bylo potřeba 524 hlasů od delegátů sjezdu. Avšak předpokládal, že dané slovo nebude dodrženo a že dostanou zhruba 450 až 460 hlasů.⁶⁵ Premiérem byl následně zvolen kompromisní kandidát Viktor Černomyrdin, který byl ministrem pro energetiku v Gajdarově vládě. Jeho jmenování bylo chápáno jako vítězství konzervativních sil, protože byl vnímán jako umírněný reformátor, jež je nakloněný ke kompromisu.

Nastala patová situace. Sjezd mohl velmi snadno měnit ústavu, čehož předseda Nejvyššího sovětu Ruslan Chasbulatov dovedl mistrně využívat. Jelcin začal otevřeně mluvit o referendu, které by mělo rozhodnout o podpoře reforem a především o novém ústavním pořádku. Tvrdil, že se současným parlamentem nejde spolupracovat, a proto musí rozhodnout lid. „11. prosince sjezd schválil rezoluci, jež oslabila Jelcinem navrhované referendum, vedoucí k ústavnímu dodatku, který zakazoval plebiscit ohledně nedůvěry v jakýkoliv vysoký státní orgán...“⁶⁶ Do situace se následně vložil předseda ústavního soudu a bylo dosaženo jistého kompromisu, že referendum ohledně nové ústavy se bude konat v dubnu 1993. Do té doby měl panovat status quo v rozložení moci.

6.4. Cesta k referendu 1993

Nový premiér byl postaven do nevýhodné situace, kdy spor mezi prezidentem a parlamentem nabíral na síle. Konzervativci v parlamentu se otevřeně stavěli proti privatizaci, ovšem rozjetý proces bylo velmi obtížné zastavit. Konzervativci prosazovali, aby stávající pracovní kolektiv získal rozhodující vliv v nově privatizovaném podniku a ideálně zcela jen výměnou za kupony. Naproti tomu Anatolij Čubajs podporoval změnu privatizačních postupů, kdy by byl v aukcích odprodán větší procentní podíl podniku.

Rovnováha mezi exekutivou a legislativou netrvala dlouho. Objevil se názor, že by bylo nejlepší, kdyby došlo k předčasným prezidentským i parlamentním volbám, jelikož obě dvě instituce byly zvoleny ještě za komunistického režimu. Novými volbami by tak získaly novou legitimitu. „5. února 1993 se konalo první kolo jednání u kulatého stolu, kterého se účastnili Rutskoj, Chasbulatov, Černomyrdin a zástupci odborů a

---

⁶⁵ Gaidar, Yegor, *Days of defeat and victory...*, str. 192.

⁶⁶ Sakwa, Richard, *Russian politics and society...*, str. 49

různých politických uskupení...“⁶⁷ Vyzvali prezidenta, aby ustoupil od chystaného referenda. Jelcin v reakci na to připustil, že na referendu nezbytně netrvá, pokud dojde k předčasným volbám. Ovšem parlamentní a prezidentské volby se neměly konat najednou. Prezident navrhoval, aby se parlamentní volby konaly v předstihu před prezidentskými. Na to Chasbulatov samozřejmě nepřistoupil, protože by to Jelcina velmi zvýhodnilo.

Ještě v únoru přišel prezident s návrhem na nové ústavní uspořádání, kdy hodlal přenechat více pravomocí parlamentu. Především se jednalo o vydávání zákonů, jež mělo být výhradně v kompetenci parlamentu. Rovněž se jednalo o omezení prezidentova vlivu na chod a regulaci ekonomiky. Tyto konstituční změny měly být následně schváleny na mimořádném sjezdu zástupců lidu. „Nejvyšší sovět odmítl Jelcinův návrh z 19. ledna na ústavní uspořádání s tím, že se jedná o pokus prezidenta podepsat legislativě rozsudek smrti.“⁶⁸ Parlament si pravděpodobně toto vyložil jako známku slabosti, čehož se chystal využít na březnovém sjezdu.

Celková atmosféra byla značně vypjatá. Rozložení sil, ale také i faktor osobní nevráživosti vylučovaly kompromis, který by uspokojil obě zneprátelené strany. Šlo také i souboj mezi dvěma koncepcemi demokracie, parlamentní a prezidentskou. Jak uvádějí autoři knihy Jelcinova epocha, Chasbulatov otevřeně říkal, že je nutné vymanit vládu z prezidentova vlivu, jelikož prezident své úkoly nezvládá. Prezident kontroval v podobném duchu s tím, že zemi nejde řídit prostřednictvím řečnického shromáždění.⁶⁹

Před 8. sjezdem se Jelcin zmínil o variantě silového řešení, a to v případě, kdyby parlament ohrožoval integritu země. Prezident dokonce předem informoval zahraniční politiky o tom, že současná situace si možná vynutí vyhlášení výjimečného stavu, který by si pravděpodobně vyžádal rozpuštění parlamentu. Zároveň s tímto prezident posiloval svoji pozici v regionech. 8. sjezd se zaměřil na omezení mimořádných pravomocí prezidenta, což bylo provedeno změnou ústavního zákona. Prezidentské dekrety, kterými byly z větší části realizovány liberální reformy, už neměly stejnou váhu jako parlamentní zákony. „Vládě bylo uděleno právo předkládat legislativu přímo parlamentu (což znamenalo obejít prezidenta), jednalo se o stejné privilegium, které chtěla zavést sovětská vláda pod vedením Pavlova krátce před pučem.“⁷⁰ V praxi to znamenalo, že prezident by měl velmi omezený vliv na další průběh reform. Z pohledu

---

⁶⁷ Shevtsova, Lilia, *Yeltsin's Russia - Myths and Reality...*, str. 67.

⁶⁸ Ibidem, str. 68.

⁶⁹ Kolektiv autorů, *Jelcinova epocha 1988/2000, Od Gorbačeva k Putinovi...*, str. 191, 192.

⁷⁰ Sakwa, Richard, *Russian politics and society...*, str. 50.

Chasbulatova to jistě znamenalo dílčí vítězství pro parlament. Na druhou stranu kongres věnoval malou pozornost chystanému referendu a také přípravě harmonogramu pro přijetí nové ústavy.

Jelcin vyšel z této konfrontace s parlamentem poražen, ovšem utvrdilo ho to v tom, že parlament představuje překážku, která bude muset být odstraněna, pokud se má udržet u moci. „Během vysílání 20. března ohlásil konání referenda na 25. dubna a zavedení 'zvláštního zákona', jež ho měla zbavit legislativních omezení...“⁷¹ Bezpochyby se jednalo o protiústavní jednání, nicméně v nadcházejícím konfliktu byla legálnost dílčích kroků odsunuta na druhou kolej. V reakci na to byl svolán další sjezd, který téměř odvolal prezidenta z funkce, ovšem nebylo dosaženo dvoutřetinové většiny. Po neúspěšném impeachmentu byly Jelcinovi odebrány další pravomoci. Na druhou stranu sjezd přijal rezoluci, která schválila Jelcinem navržené referendum.

Referendum obsahovalo čtyři otázky, na které se mělo odpovědět ano, či ne. Aby referendum bylo závazné, muselo se pro danou variantu vyslovit více než 50 procent registrovaných voličů. První otázku, která se týkala důvěry prezidenta, podpořilo 58,7 % voličů. Druhá otázka se zabývala socioekonomickou politikou, kterou prosazoval prezident a vláda od roku 1992. 53 % voličů tuto politiku podpořilo, což bylo poněkud překvapivé, když zvážíme dopady, které liberální reformy měly na občany Ruska. V třetí otázce se jednalo o nezbytnosti předčasných prezidentských voleb, kdy se pro vyslovilo 49,5 % lidí. Výsledek poslední otázky byl důležitý ve vztahu k souboji mezi parlamentem a prezidentem. 67,2 % voličů podpořilo myšlenku, že je nezbytné uspořádat předčasné parlamentní volby.⁷²

Referendum ukázalo zajímavou věc, reformy a s nimi spojená osoba prezidenta mají docela slušnou podporu. Profesorka Padma Desai uvádí, že kuponová privatizace pomohla zajistit důrazné „ano“ prezidentovi a reformám.⁷³ Výsledky referenda, i když nezávazné, dodaly neskutečnou podporu prezidentovi, který byl během první třetiny roku 1993 zatlačen do defenzivy, a objevilo se několik indicií, že by mohlo dojít k revizi liberálních reforem.

---

⁷¹ Ibidem.

⁷² Sakwa, Richard, *Russian politics and society...*, str. 50.

⁷³ Desai, Padma, *Russia Retrospectives on Reforms from Yeltsin to Putin, Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19., No. 1 (2005), str. 97.

6.5. Silové ukončení konfliktu

Chasbulatov a další odpůrci prezidenta jako byl např. viceprezident Rustkoj se radikalizovali, což přispělo k eskalaci napětí během léta. Stoupenec revizionistického směru v parlamentu, Oleg Lobov, přišel s návrhem na restrukturalizaci ministerstva hospodářství, které mělo opětovně zavést prvky plánové ekonomiky do současného systému. Pokud by tento návrh prošel, znamenalo by to změnu dosavadního kurzu reformem a pravděpodobně zmrazení probíhající privatizace. Naštěstí pro prezidenta se podařilo tento návrh potopit. Jelcin následně demonstroval svůj a vládní proreformní kurz tím, že na post vicepremiéra jmenoval Jegora Gajdara. „Když vezmeme v úvahu Gajdarovy názory a jeho nepřátelský postoj k parlamentu, tak jeho návrat do kabinetu zvýšil pravděpodobnost, že politická krize bude vyřešena silou.“⁷⁴

Prezident s odvoláním na vůli lidu dále prosazoval reformu parlamentu a předčasné volby ještě během roku 1993. To bylo naprosto neakceptovatelné pro parlamentní opozici, která dala jasně najevo, že je odhodlána přistoupit k impeachmentu prezidenta. Jelcin následně zaktivizoval svůj aparát a oprášil scénář na rozpuštění parlamentu. 21. září „zaznělo z televizních obrazovek prezidentovo prohlášení a byl přečten text jeho Výnosu č. 1400 O postupné reformě v Ruské federaci.“⁷⁵ Na základě výnosu byl zrušen Nejvyšší sovět a sjezd zástupců lidu. Přičemž nový parlament měl být zvolen v prosinci 1993.

Chasbulatov na to zareagoval svoláním mimořádného sjezdu, nicméně parlament se dostával do stále větší izolace. Konflikt nabral charakter ozbrojeného střetu, kdy povstalci obsadili Bílý dům a následně se pokusili obsadit další důležité moskevské budovy (např. televizní věž Ostankino a městskou radnici). Jelcinovi chvíli trvalo, než si získal podporu silových složek, které se nechtěly do konfliktu zapojit, protože měly v živé paměti pokus o puč v roce 1991. „Za úsvitu dne 4. října byl Bílý dům obklíčen tanky a ještě toho odpoledne se povstalečtí vůdci Rustkoj a Chasbulatov vzdali...Podle oficiálních statistik zahynulo v bojích 146 lidí.“⁷⁶

---

⁷⁴ Shevtsova, Lilia, *Yeltsin's Russia - Myths and Reality...*, str. 82.

⁷⁵ Kolektiv autorů, *Jelcinova epocha 1988/2000, Od Gorbačeva k Putinovi...*, str. 238.

⁷⁶ Sakwa, Richard, *Russian politics and society...*, str. 53.

Dobytím Bílého domu defacto skončil souboj mezi parlamentem a prezidentem. Nedílnou součástí sporu se staly ekonomické reformy, které byly později odsunuty do pozadí, protože spor následně nabral charakter otevřeného boje o státní moc. Jelikož Jelcin vyšel z tohoto souboje vítězně, podařilo se zachovat směřování reforem k tržnímu hospodářství.

Závěr

Potřebnost akutních změn nejen v hospodářství byla patrná během posledního desetiletí v SSSR. Gorbačov se snažil zemi zmodernizovat a stabilizovat, ovšem došlo k tomu, čemu se právě prostřednictvím svých reformů snažil zabránit. Sovětský svaz se rozpadl a nástupnická Ruská federace musela přistoupit k radikálním změnám, které měly stabilizovat stát. Jenže tragická hospodářská situace se nelepšila a nastartovaná transformace jenom prohloubila další propad, a to nejen v oblasti výroby, ale i z hlediska životní úrovně.

Celý reformní tým přistupoval k transformaci nekompromisním způsobem. Jelcin o něm mluvil jako o svém „kamikadze týmu“. Toto trefné označení přesně symbolizuje nezbytnost, ale i zbrklou liberálních reformů. Gajdarova liberalizace cen byla nutnou reakcí na rublový převis, který Rusko zdědilo po Gorbačovově éře. Uvolnění cen nebylo úplné a exportní suroviny byly většinou regulovány. To mělo pro obyčejné lidi význam v tom, že ceny energií nevyšly vysoko. Na druhou stranu tato skulinka v reformě umožnila skupině podnikatelů se obohatit. Liberalizace cen přispěla k rozpočívání zamrzlého trhu se základními produkty a byla nezbytná pro přechod z plánované ekonomiky na tržní. Doprovodným jevem uvolnění cen byla hyperinflace, která znehodnotila úspory a odsoudila k nezdaru kuponovou privatizaci.

Privatizace státního majetku vypadala jako předloha skutečně dobře. Obecně se dá říci, že se jednalo o bezkapitálovou privatizaci. Zapojení širokých mas do podnikání pomocí kuponové privatizace mělo znovu nastartovat rozvoj ruského hospodářství a přispět ke změně společnosti. Optimisté dokonce očekávali rychlé obnovení střední třídy. Bohužel privatizace ve výsledku, kdy cena kuponu padala a plno lidí bylo podvedeno, jen prohloubila deziluzi. Kuponová privatizace posloužila jako zastírací manévř pro rozkradení cenných státních podniků. Propojení vládnoucích kruhů a nově vzniklých miliardářů bylo veřejně známé a někteří, jako Berezovskij, se tím dokonce chlubili. V Rusku v 90. letech prostě nešel dělat velký byznys jinak než pod ochrannou rukou politiků. Argument zastánců rychlého postupu privatizace musím rezolutně odmítnout, protože pro řadové lidi nebyla chvilková šoková krize z dlouhodobé perspektivy vůbec přínosná. Na druhou stranu je nutné se ptát, z jaké perspektivy toto posuzujeme, jestli z pohledu elit nebo právě řadových občanů.

Reformátorům bývá často vytýkána nekonceptnost reforem, které postrádaly nějaký dlouhodobější plán. V této situaci, kdy probíhal boj mezi prezidentem a parlamentem, byla pozice vlády značně nejistá. Oba dva roky (1992 a 1993) byly bohaté na zlomové události. Proto si dovoluji tvrdit, že reformátoři byli zahlceni řešením aktuálních problémů, a nezbýval čas a mnohdy také politická vůle k vytvoření dlouhodobé koncepce. Situace byla nepřehledná i pro západní poradce, se kterými reformátoři spolupracovali. Přejít ruské ekonomiky na tržní byl unikátní proces, který neodhadli přesně ani zástupci z MMF.

Nejenom konzervativní část parlamentu, který se pokoušel získat rozhodující vliv na dění ve státě, měla jiné představy o směřování reforem. Často na ně bývá nahlíženo jako na revizionistické kliky, jež si přály návrat komunistického režimu. Dovolím si tvrdit, že výrazná většina této skupiny si návrat centrálního plánování nepřála. Spíše se snažila získat vliv na probíhající reformy, což bylo logicky spojeno s příležitostmi k obohacení určitých skupin. Proto částečně veřejný zájem ustoupil do ústraní. Nejvyšší sovět prosazoval modifikaci privatizačních schémat tak, aby v ideálním případě získal pracovní kolektiv převahu v nově privatizovaných podnicích, které byly v drtivé většině ovládané bývalými stranickými funkcionáři. Když toto zasadíme do ruského kontextu, kdy velkou roli hrály osobní kontakty, tak je zřejmé, že právě tyto konzervativní síly byly ovlivněny zájmy průmyslové lobby.

Proto by případná prohra Jelcina v souboji s parlamentem pravděpodobně přinesla změnu ve směřování reforem. Fakt, že Jelcin po celou sledovanou dobu, tedy roky 1992 a 1993, zůstal u moci, přispěl k tomu, že se jádro reforem nezměnilo. Parlamentní opozice vůči reformám měla tu nevýhodu, že rozběhnuté reformy nešly zastavit, mohly být maximálně korigovány. Například hlasy, které v roce 1993 volaly po zastavení privatizace, byly odtržené od reality. Ve chvíli, kdy už jednou došlo k distribuci kuponů, nešlo omezit tento proces, protože některé kupony už byly vyměněny za akcie, ale mnoho milionů zůstávalo zatím nepoužitých. To byl mimo jiné jeden z argumentů pro prodloužení jejich platnosti.

Je nutné zdůraznit, že po šokové terapii v letech 1992 a 1993 se ruská ekonomika nedala zcela označit za tržní, přestože se jednalo o nezbytný základ pro pokračující hospodářskou transformaci, která probíhala až do konce 90. let.

Nelze stanovit moment, kde se přesně přihodilo to, proč reformy nakonec skončily krachem. Spíše se jedná o celou sérii někdy na sebe navazujících, jindy oddělených příčin, které dohromady odsoudily Gajdarovy a Čubajsovy reformy k nezdaru. Jiný názor na tuto problematiku by samozřejmě měly vládní elity, pro něž to byla v podstatě neopakovatelná příležitost.

Resumé

The Russian Federation inherited many economic difficulties from the Soviet Union. It was up to Yeltsin and his reform team to tackle the problem. Since the beginning of 1992, Yeltsin and his reform team were introducing reforms, which were supposed to transform a planned economy into a market economy. Despite the radical reforms, the transformation did not go well and contributed to a decrease of a living standard.

The reform team approached the transformation with an idea that short radical shock would shorten a period required for the transformation. The approach could be also documented on a nickname “kamikaze team”, which perfectly symbolizes a necessity and impetuosity of liberal reforms. The price liberation was a necessary reaction on a massive ruble overhang, which was caused during the last years of the Soviet Union. However, the Price liberation was essential for the transition from a planned economy to a market economy. Hyperinflation was caused by the price liberation, but it crushed the ruble overhang as well as pensions, family allowances and saving.

A proposal for privatization of state property looked really good. We could argue that it was non-capital privatization, which was meant to transfer state property to private hands almost free of charge. This approach was supposed to engage the whole society which should have helped to facilitate business activities. Optimists even expected a swift revival of middle class. Nevertheless, in the end the privatization, when as a price of vouchers were falling down and many people were tricked, deepened a disillusion. In the 90's it was very hard to run a big business without a tolerance of politicians.

Reformists were often criticized for a missing long term conception. A position of government was uncertain because of an ongoing conflict between the president and the parliament. Both years (i.e. 1992 and 1993) brought many crucial events which had an impact on further development of Russia. I would argue that reformist were under constant pressure. Therefore there was no time and a political will to adopt the long term concept. Reformists also got assistance from the Western experts. However, they underestimated difficulties connected with the transition to market economy.

Not only conservative forces in the parliament had a different opinion about a form of reforms. These forces are usually regarded as revisionists struggling for a

comeback of the communist regime. I would argue that a great deal of those people did not wish the comeback. Above all they wanted to get an influence upon ongoing reforms. The Supreme Soviet favored a modification of the privatization scheme. In other words it favored an insider privatization. If we see in the light of circumstances, whereas a majority of privatized companies were run by former communists, the conservatives in the parliament were influenced by industrial lobby.

Therefore a possible loss of Yeltsin would probably change a character of the reforms. Nevertheless, it is important to emphasize that after the shock therapy Russian economy could not be considered as market economy. That is why it is hard to identify only one reason which derailed the transformation. I would argue that it was caused by a set of reasons such as: absence of long-term plan, inherited economic difficulties (e.g. ruble overhang), corruption and ongoing conflict between the president and parliament.

Seznam grafů a tabulek

Graf č. 1. Inflace v Rusku v letech 1992 / 1995, str. 11.

Tabulka č. 1. Stav privatizovaných malých podniků k červnu 1993 podle kupujícího, str. 19.

Tabulka č.2. Přístup jednotlivých parlamentních bloků ke stavu exekutivy a legislativy v dubnu 1992, str. 31.

Použitá literatura

Kolektiv autorů, Jelcinova epocha 1988/2000, Od Gorbačeva k Putinovi – obrazy z moderních dějin Ruska, Euromedia Grup k.s., Praha 2003.

Goldman, Marshall, The Piratisation of Russia – Russian reform goes awry, Routledge, New York 2003.

Gaidar, Yegor, Days of defeat and victory, Vagrius Publishers, Moskva 1996.

Gaidar Y., Pöhl K. O., Russian reform/ International Money, MIT Press, Londýn 1995.

Chlebnikov, Paul, Kmotr z Kremlu, Boris Berezovskij, BB art, Praha 2003.

Pryce-Jones, David, Pád komunismu, Dialog, Liberec 1996.

Sakwa, Richard, Russian politics and society, Routledge, Londýn 2002.

Service, Robert, Rusko – Experiment s jedním národem, nakladatelství Pavel Dobrovský, Praha 2006.

Shevtsova, Lilia, Yeltsin's Russia -Myths and Reality, Carnegie Endowment, Washington 1999.

Švankmajer, Milan, Verber, Václav, Sládek, Zdeněk, Moulis Vladislav, Dějiny Ruska, NLN, Praha 1996.

Odborné články v elektronické podobě (staženo pomocí portálů JSTOR a EBSCO)

Barnes, Andrew, What's the Difference, Industrial Privatisation and Agricultural Land Reform in Russia – 1990/1996, *Europe-Asian Studies*, Vol. 50. No. 5 (Jul., 1998).

Boycko M., Shleifer A., Vishny R., Fisher S., Sachs J., Privatizing Russia, *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 1993, No. 2 (1993).

Desai, Padma, Russia Retrospectives on Reforms from Yeltsin to Putin, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19., No. 1 (2005).

Gleisner J., Byzov L., Biryukov N., Sergeyev V., The Parliament and the Cabinet: parties, factions and parliamentary control in Russia (1990-93), *Journal of Contemporary History*, Vol. 31., No. 3 (1996).

Goldman, Marshall, The Pitfalls of Russian privatization, *Challenge*, May-June 1997.

Gould-Davies, Nigel, Woods, Ngaire, Russia and IMF International Affairs, Vol. 75, No. 1, 1999.

Hedlund, Stefan, Property without rights: Dimension of Russian Privatisation, *European-Asia studies*, Vol. 53, No. 2, 2001.

Hedlund, Stefan and Sundstrom, Niclas, The Russian Economy after Systematic Change, *European-Asia studies*, Vol. 48, No. 6 (Sep., 1996).

Sutela, Pekka, Insider Privatisation in Russia: Speculations on Systemic Change, *European-Asia studies*, Vol. 46, No. 3, 1994.

Rutland, Peter, Privatisation in Russia: One step forward: Two steps back, *Europe-Asia studies*, Vol. 46, No. 7 (1994).